

שמות הרחובות בבני ברק כמסמלי זהות מקומית

מנחם קרן־קרץ ויוסי שפנייר

הנצחה במרחב הציבורי

המרחב הציבורי שחולקים תושבים הגרים באותו מקום משקף באופנים רבים את הערכים החברתיים והתרבותיים שלהם. אחד האופנים הללו הוא ניצול המרחב הציבורי לצורך הנצחה ולצורך קידום הערכים המשותפים לבני המקום. במחקר העוסק בעיצוב הזיכרון במרחב הציבורי מקובל להבחין בין ארבע קטגוריות: היסטוריה, מורשת, ייצוג והנצחה. הנצחה יכולה לבוא לידי ביטוי בכמה מישורים, ובעיקר בבחירת השמות של יישובים, מבני ציבור, גנים ופארקים, נחלים, הרים, נתיבי תנועה בין־עירוניים ואתרי תצפית ופנאי.

קביעת שמות בתהליך החזרה הציונית לארץ באה לידי ביטוי בהקמת ועדת שמות היישובים שנוסדה בשנות העשרים, בימי המנדט הבריטי, לאחר הסכמת השלטונות לראות בשפה העברית לשון רשמית לעניין קביעת שמות יישובים.¹ בהתאם לתפיסת עולמו הציונית הקים דוד בן־גוריון את ועדת השמות הממשלתית, כיוון שראה חשיבות רבה לא רק בעצם השיבה לארץ ישראל, אלא גם באזכורם של מרכיביה הנפיים וההיסטוריים של הארץ בשמות היישובים ובשמותיהם של אובייקטים גאוגרפיים אחרים.

לָבֶל, שמחקריו עוסקים בהתגבשות הזיכרון הישראלי, הדגיש את הצד הפוליטי שבקביעת הזיכרון במרחב: "המיקוח הפוליטי על גבולות המיתוסים הממלכתיים כולל את המיקוח על השליטה באתרי זיכרון, טקסים לאומיים, בולים, שמות רחובות, חגים, ימי זיכרון ותוכניות לימודים ובאמצעותם מחזירים את המיתוס לרבדים היומיומיים של הפעילות האנושית".² בסיכום ספרו 'הדרך אל הפנתיאון' בחן לבל גם את מקומם של המתים במאבק על הזיכרון: "אך אין השכול והזיכרון מעוצבים ספונטנית ואמוציונאלית; הם תוצרה של מדיניות פוליטית צינית ורציונלית, המוליכה את הפוליטיקה אף לבית העלמין. הפוליטיקה, כך נראה, אינה רק עניינם של אזרחי המדינה החיים, אלא אף של המתים".³

1. ביתן, תשע"ג.

2. לבל, תשס"ז, עמ' 45.

3. שם, עמ' 472.

מחקר השיום, כלומר מתן השמות במרחב הגאוגרפיה האנושית, מתפתח בשלושת העשורים האחרונים ומתמקד בהיבטים המושפעים מפוליטיקה בכלל ומכלכלה פוליטית בפרט, ובוחן את השפעתם של שינויים פוליטיים וכלכליים על המרחב הגאוגרפי. לדעת עזריהו, זהו תחום רב עניין, והוא הגדירו "טופונומיה ביקורתית", שהוא ביטוי עכשווי לשיום שניתן כתוצאה מסקרנות האנושית לגבי מקורן של תופעות בטבע, בחברה, בנוף.⁴ בהקשר הפוליטי ציין: "הפוליטיקה של קריאת רחובות בשמם של אישים, אירועים וארגונים, משקפת יחסי כוחות פוליטיים ואת הקדימויות ואת סדרי העדיפויות של הגופים המחליטים".⁵

הן גולן הן עזריהו הצביעו על הלגיטימציה הלאומית של השליטה במרחב, המבטאת יחסי כוחות המושפעים משינויים בזהות הפוליטית של הגורמים בשטח. הדברים היו נכונים בתקופות היסטוריות קדומות, והם נכונים כמובן גם בימינו, והשפיעו על יצירת המפה העברית של המדינה משנות הקמתה ואילך.⁶ השפעת הגורמים השולטים בשטח מתבטאת גם בקביעת שמות הרחובות, כפי שיודגם בהמשך.

דוגמה להשפעה הפוליטית על שיום של אתרי נוף במרחב הציג דהאמשה במחקריו העוסקים בהדרתה של החברה הפלסטינית הישראלית מתהליך קביעת השמות של נופי טבע. לטענתו, שיקולים לאומיים-ציוניים משמשים גורם מכריע בקביעת שמות היישובים היהודיים: "תהליך הקמת היישוב היהודי לוותה בסילוק הטרמינולוגיה המרחבית של הפלסטינים בד בבד עם הענקת שמות עבריים ליישובים ולתצורות הטבע".⁷

זרובבל בחנה את תופעת ההנצחה המספרית, כלומר שמות אתרים שמשולבים בהם מספרים, והסבירה את חשיבות ההנצחה במרחב הציבורי בהיבט שכינתה "זיכרון תרבותי". היבט זה, לטענתה, הודגש במדינת ישראל הצעירה, שבה היה נהוג להנציח נופלים רבים. ייתכן שבגלל מספרם הגבוה או בשל הרצון להדגיש את גודל הקורבן האנושי הונצח לעיתים מספר הנופלים (השניים), השלושה, הארבעה, מעלה החמישה, קריית שמונה, כ"ג יורדי הסירה, ה"ה וכו'), עם היתרונות והחסרונות שיש בסגנון הנצחה מעין זה.

הנצחה מסוג אחר נעשתה ליישובים העבריים שכבשו הערבים במלחמת העצמאות. בכמה מקרים העתיקו את שמו של היישוב הקודם למקום חדש באותה צורה (עין צורים, רבדים, משואות יצחק ועוד), ובמקרים אחרים שמרו על שם שמזכיר את יישוב האם (ניר עציון).⁸ גם לכך היה הד ברחובות בני ברק, שאחד מהם נקרא כפר עציון, וגם בו נדון בהמשך.

4. עזריהו, תשמ"ג.

5. עזריהו, תשע"ב, עמ' 24.

6. גולן ועזריהו, תשס"ד.

7. דהאמשה, 2018.

8. על זיכרון שמות היישובים בכפר עציון ראו שפנייר, תשפ"ג.

שם רחוב כמעצב זיכרון במרחב

מאמר זה יתמקד בשאלת ההנצחה במרחב הציבורי באמצעות שמות הרחובות ובקשר בין השמות שנבחרו ובין האופי החברתי והתרבותי השורר באותו מרחב. להנצחה באמצעות קריאת שמות הרחובות יש משמעות שמעבר לציון נקודה במרחב. הנצחה מסוג זה היא תמציתית, יעילה ומחנכת. שלא כהנצחה באמצעות הקמת אנדרטאות או בניית מבני ציבור, קביעת שלט שרשומות עליו כמה מילים אינה מצריכה תקציב רב, והיא משרתת ביעילות ובזול את הצורך להנציח. היות שלשמות הרחובות יש גם משמעות חברתית וכלכלית, כגון שימוש לכתובת דואר או לציון מקומם של עסקים מסחריים, מן הרגע שנקבע שמו של רחוב הוא ממשיך לשמש לאורך שנים רבות. קביעת שמות רחובות מאפשרת גם העברה לא מודעת של ערכים חינוכיים והיסטוריים, ובעקיפין גם של מסרים פוליטיים שרצו קובעי מדיניות ההנצחה לקדם או להסתיר.

קריאת שמות רחובות היא צורת הנצחה המשקפת מטבע הדברים אופי וזיכרון תרבותיים,⁹ והיא חלק מהתייחסות החברה לסובב.¹⁰ הכוונה היא כמובן לשמות רחובות בעלי משמעות ולא לרחובות בעלי שמות כלליים וניטרליים שאינם משקפים זיכרון. דוגמאות לשמות ניטרליים הן רחובות הנקראים בשמות צמחים,¹¹ בעלי חיים (כגון בשכונת מנחת בירושלים),¹² מזלות (כגון בשכונת פסגת זאב בירושלים), או אבני החושן (במעלה אדומים ובאשדוד). סוג דומה של שמות כלליים הוא רחובות הנקראים בשמות של מדינות ושל ערים בארץ ובעולם, בשמות חבלי ארץ ישראל, בשמות נחלים או בשמות הרים. בכל אלה ניתקל בהמשך המאמר, העוסק כאמור ברחובותיה של בני ברק.

קביעת שמות רשמיים לרחובות בארץ ישראל החלה בתל אביב של ראשית המאה ה-20. כך תיאר זאת ברצל: "הכל החל בראשית המאה, בכך שמתיישביה של תל אביב (אז אחוזת בית), רצו להעניק לשכונתם ייחוד תרבותי, וראו צורך להנציח ולסמל את עבריותה בדרכים שונות, ביניהן בשמות הרחובות. משכונה קטנה בת שישה רחובות בשנת 1910,

9. עזריהו, 1996.

10. דרזיה, 1993; כהן וקליאט, 1981.

11. ביישוב אלון שבות שבגוש עציון יצא אחד התושבים נגד החלטה של ועדת השמות של היישוב, שהחליטה לקרוא לרחוב 'הרקפת', שהוא נדוש כל כך ומצוי ביישובים רבים. לטענתו, היה מקום לתת שם מקורי יותר הקשור לשורשי המקום. תודה לזאב ולק שהעביר לי את המקור, אשר התפרסם ב'הדי אלון' 238, כ"ז בסיוון תש"ס (30.6.2000). עוד דוגמה שמדגישה את הרצון להעדיף שמות משמעותיים ולא שמות ניטרליים אפשר לראות ביישוב הושעיה בגליל התחתון, שהחליט להנציח את יישובי גוש קטיף ברחובות במקום. תודה לפרופ' ישראל רוזנסון, שהפנה את תשומת ליבנו לנושא זה. הנצחת יישובי גוש קטיף בשמות רחובות קיימת ביישובים נוספים, כמו אלעזר ואחרים.

12. ע' פרוז, "קרבנות הרחוב של תושבי מלחה", **כל העיר**, 9.12.2005, עמ' 55; ע' פרוז, "תושבי מלחה מחריפים את המאבק בשינוי שמות הרחובות בשכונה", **כל העיר**, 23.12.2005.

תל אביב צמחה ובראשית שנות השלושים היו בה יותר ממאתיים רחובות נושאי שמות¹³. באותה תקופה במזרח אירופה, בשל מספרם הרב של יהודים בערים שם, הורשו גם הם לקרוא שמות לרחובות אחדים. לדוגמה, בעיירה מוקצ'ב (מונקאטש) נקראו רחובות על שמם של המשוררים חיים נחמן ביאליק ורבי יהודה הלוי¹⁴.

העיתונאי אהרן זאב בן־ישי, שבשנות השלושים של המאה ה־20 שימש מזכיר ועדת השמות בתל אביב, ציין במאמרו את רצונם של ראשוני המתיישבים בעיר להנציח את הצביון ואת הזיכרון ההיסטורי של עם ישראל באמצעות בחירת שמות כמו הרצל, אחד העם, רטשילד, ז'בוטינסקי ושמות אחרים שנועדו לשמר את זכרם של המייסדים ואת פועלם¹⁵. בשלב מאוחר לזה גם הורחבה רשימת המונצחים לתקופות היסטוריות קדומות יותר ולנושאים אחרים הקשורים בתל אביב ובארץ ישראל¹⁶.

עזריהו, שעסק בחקר דפוסי הזיכרון של מלחמת העצמאות בחיפה ובתל אביב, כתב: "שמות הרחובות נועדו לתת ביטוי הן לסיפור הלאומי והן לסיפור המקומי של שחרור העיר בנף עירוני"¹⁷. הוא הסביר כי לקריאת שמות רחובות יש ערך חינוכי: "השימוש בשמות רחובות היסטוריים ככלי חינוכי לשם יצירת ידע היסטורי הוא דבר המתבקש מאליו, האמצעי הפשוט והישיר ביותר הוא הסבר מילולי על השלטים, שעקב כך נעשים מעין תחנות מידע קבועות בנף העירוני"¹⁸.

לדרך שבה נקבעים שמות רחובות יש כללים ברורים בעולם וגם במדינת ישראל. כל ועדת שמות עירונית, כלומר הגוף המוניציפלי האחראי לתחום זה, רשאי להגדיר באופן אוטונומי את אופי השמות שהוא בוחר לפי שיקול דעת רוב חברי הוועדה. הוועדה מקבלת הצעות ופניות מן הציבור לקריאת שמות רחובות, ומחליטה בהצבעה דמוקרטית בהתאם למגוון שיקולים אילו שמות מקובלים על חבריה. השמות שנבחרו מובאים לאישור מועצת היישוב לפני קביעתם בפועל¹⁹.

13. ברגל, תשמ"ח, עמ' 118.

14. *Jüdische Presse*, 22.6.1928, עמ' 166-167.

15. בן ישי, 1990, עמ' 163; דודמן, תשנ"ח; עזריהו, תשנ"ג, עמ' 102-108; עזריהו, תשע"ב, עמ' 41-66.

16. על שמות הרחובות בתל אביב נכתב רומן שראשיתו ובסיסו בהיכרות עם רחובות העיר. ראו דודמן, שם.

17. עזריהו, תשנ"ג.

18. עזריהו, תשע"ב, עמ' 23.

19. על כך ראו עזריהו, שם, עמ' 17-40. לכל עירייה יש כללים ברורים ובדרך כלל כתובים המגדירים את הקריטריונים להנצחה שמוציאה ועדת השמות המקומית.

מצב המחקר

בישראל נערכו כמה מחקרים על שמות רחובות, ועלה מהם כי יש כמה מגמות בנוגע לתהליך קבלת החלטות ולהעדפות בבחירת שמות. זיו,²⁰ כץ,²¹ גורן²² ועזריהו²³ עסקו רבות בשאלת קריאת שמות הרחובות בתקופת המנדט, וממחקריהם עולה כי למרות ההסכמות הכלליות על הצורך להנציח דמויות מופת מן העבר הקרוב והרחוק, היו כמה דפוסים בקביעת שמות הרחובות בערים וביישובים בארץ.²⁴ לפני קום המדינה הייתה מגמה לקרוא רחובות על שמם של פעילים בתחום העשייה הציונית.²⁵ לעומת זאת לאחר קום המדינה נעשה שימוש בסוג אחר של שמות. בערים וביישובים אחרים ניכרת לאחרונה מגמה לקרוא שמות בעלי אופי ציוני וממלכתי מובהק, אך במקומות אחרים ממעטים להבליט את צד הגבורה, הלאומיות היהודית או השורשים הציוניים. דוגמה מובהקת לכך היא העיר מעלה אדומים, שנוסדה בסוף שנות השבעים, ורוב השמות של רחובותיה הם ניטרליים, ובהם נחלים במדבר יהודה, סוגי סלעים, אבני החושן, צמחי שדה או כלי נגינה, ואף לא שם אחד שמנציח שורשים ציוניים.²⁶

מחקר משווה בין כמה יישובים שהם יישובי קצה הן מבחינה גאוגרפית והן מבחינה פוליטית-חברתית מראה הבדלים באופי ההנצחה בין המקומות. הבדלים אלה מושפעים גם מן הפער בין המרכז לפריפריה בתקופת הקמת היישוב וגם מן האופי של האוכלוסייה, עולים לעומת ילידי הארץ. ביישובים הוותיקים, כמו רמלה ושדרות, יש שמות רחובות רבים הקשורים בהיבטים ציוניים, יהודיים וביטחוניים, לעומת יישובים צעירים, כמו אריאל וקצרין, שבהם המרכיב הציוני בקביעת שמות הרחובות קטן, ורחובות רבים נושאים שמות ניטרליים, כמו שמות מקומות או שמות מעולם הטבע.²⁷

20. זיו, תשנ"ב; זיו, תשס"ב.

21. כץ, תשנ"ח, עמ' 108-109.

22. גורן, 2006.

23. עזריהו תשע"ב.

24. כץ, תשנ"ח; גבאי, תשס"ה.

25. ברגיל, 1981.

26. שפנייר, תשע"ב. כך הם גם פני הדברים ביישובים במזרח בנימין.

27. פינצ'בסקי וטורגובניק, 2002.

השפעת הפוליטיקה על קביעת שמות הרחובות ישראל

למדיניות ההנצחה יש ממד פוליטי ברור. לבל הראה כי בראשית ימי המדינה, על מנת להימנע מהנצחת חללי האצ"ל והלח"י, החליטה עיריית תל אביב שלא להנציח את חללי המחתרות כלל, ורק לאחר המהפך הפוליטי של שנת 1977 השתנתה המגמה.²⁸ בירושלים ובשאר הערים הגדולות היו פני הדברים דומים, ומפעם לפעם השתנו הכללים שהגדירו הוועדות העירוניות לקריאת שמות הרחובות, וכן הקריטריונים להנצחת אישים ודמויות, תנועות, לוחמים ומפקדים הקשורים לעם ישראל ולתקומתו.²⁹

בגלל אוכלוסייתה המגוונת של ירושלים, ומשום שעיר בירה אמורה לשקף ערכים שאינם מצויים במחלוקת ציבורית, מערכת השיקולים בקריאת שמות רחובות העיר מושפעת מלחץ של גורמים דתיים ופוליטיים יותר משהיא מושפעת ממנו במקומות אחרים.³⁰ ללחץ זה תורמת העובדה כי בעיר שוכנים מוסדות שלטון שלא רואים ייש לעיתים נגיעה לנושא, כפי שהיה בפרשת קריאת שמו של רחוב סמוך לבית המשפט העליון.³¹ כך הצליחו קבוצות לחץ פוליטיות לסכל החלטות הנצחה מסיבות אידאולוגיות. כך לדוגמה נכשל הניסיון להנציח את שמו של ארנן יקותיאל, שהיה סגן ראש עיריית ירושלים מטעם סיעת מר"צ,³² וכך קרה גם לניסיון הנצחתו של איש האצ"ל זאב אפלבוים.³³ גם ההצעה לקרוא רחוב על שמו של פרופ' ישעיהו ליבוביץ, מגדולי ההוגים היהודים במאה ה-20, נתקלה בהתנגדות רבה לפני שיצאה אל הפועל.³⁴

28. לבל, תשס"ז, עמ' 401-403.

29. בבנישתי, 1984, עמ' טו-טז; וילנאי, תשכ"ג, עמ' 247-281; צרפתי, תשנ"ד. וראו דו"ח של לשכת מבקר העירייה מיום 6.12.2006, שבו נמתחת ביקורת מגוונת על פועלה של העירייה בעניין קריאת שמות וכיכרות בעיר על הצדדים הטכניים והתוכניים לדרך התנהלות, התייעוד והזיכרון באמצעות קריאת שמות רחובות בירושלים: עיריית ירושלים, **דוח ביקורת בנושא: קריאת שמות לרחובות**, עיריית ירושלים, לשכת מבקר העירייה, ירושלים 2006.

30. הייתה מחשבה לשנות שמו של הרחוב המרכזי בגבעת שאול, רחוב כנפי נשרים, כדי להנציח את הרב אברהם שפירא, ראש ישיבת מרכז הרב הסמוכה למקום. ראו: י' ליס, "חילונים בעיריית ירושלים כועסים: הרחובות 'חוזרים בתשובה'", **הארץ**, 25.10.2004; מ' שפירא, "רחוב הבבא סאלי פינת הרב קאפח", **מעריב**, 21.9.2005, עמ' 27; ע' פרוז, "ניפגש ברחוב הרב כדורי פינת זבולון המר?", **העיר פלוס**, 16.3.2007, עמ' 16; **מעריב**, 17.9.2007; ר' הלוי, "שפירא על כנפי נשרים", **כל הזמן**, 23.11.2007, עמ' 24.

31. **כל העיר**, 23.3.2007.

32. **הארץ**, 7.3.2007.

33. ג' איזיקוביץ, "עיר הרבנים", **כל הזמן**, 18.2.2005.

34. 24.8.2014, *nrg*.

רשימת הממתנים להנצחה בירושלים ארוכה מאוד, וכבר לפני כ־15 שנים היו בה יותר ממאתיים שמות.³⁵ גם כיום רשימת הממתנים לאישור להנצחתם עומדת על עשרות רבות. בירושלים כמו בערים אחרות ועדת השמות מקפידה שלדמות המונצחת ברחובותיה יהיה קשר לעשייה ניכרת בעיר, ולא פעם נדחות בקשות להנצחה של אישים ידועים שתורמתם לעיר לא הייתה מספקת.³⁶ הלחץ להנציח אישים מסוימים והתור הארוך של שמות הממתנים להנצחתם גרם לעיריית ירושלים ליזום פיצול רחובות ארוכים לשניים.³⁷ במקרים מסוימים מחו על כך משפחות המונצחים, והעירייה נסוגה מן ההחלטה.³⁸ כדי לעמוד בעומס החלה העירייה גם בקריאת שמות לעשרות 'כיכרות' (שבמקרים רבים אינן אלא צומתי רחובות), וכן ניתנו שמות לסמטאות, למבואות ולגרמי מדרגות.

השפעה פוליטית מסוג אחר על קביעת שמות הרחובות אפשר לראות בעיר מודיעין, שבה עלתה הצעה לקרוא לרחובות על שם חיילים זוטרים שנפלו במלחמת לבנון השנייה ולא על שמם של מפקדים בכירים שנפלו במלחמה זו.³⁹ בהחלטה זו הייתה משום מחאה סמויה נגד התנהלות המלחמה. ראשי העיר החליטו גם לתת עדיפות לקריאת רחובות על שם נשים, כדי לצמצם את הקיפוח הנוהג בנושא זה בערים אחרות.⁴⁰ גם ברמת השרון הוחלט לאחרונה כי רוב הרחובות בשכונת נווה גן ייקראו על שם נשים.⁴¹ מספר שמות הרחובות הקרויים על שם נשים בבני ברק הוא נמוך במיוחד, ורובן נשים מן המקרא ומספרות חז"ל.⁴²

ראוי להזכיר כי במקומות רבים בעולם, דוגמת העיר ניו יורק, רוב הרחובות מצוינים במספרים. אפשר לנמק זאת במגוון נימוקים טכניים ותרבותיים, המשקפים אולי את יחס

35. ד"ח ביקורת בנושא קריאת שמות לרחובות, **עיריית ירושלים, לשכת מבקר העירייה**, ירושלים 2006, עמ' 2.

36. אירוע מעין זה, שגם פורסם בעיתונות, התרחש בשנת 2013, כאשר הוצע להנציח את תא"ל אורי בן ארי, מפקד חטיבת הראל במלחמת ששת הימים, אולם ועדת השמות העירונית פסלה אותו בטענה שאין לו די זיקה לעיר. **מעריב**, 30.5.2013, עמ' 14. בסופו של דבר ערערה על ההחלטה המשפחה בעזרת חברי ועדת השמות, ובדין נוסף הוחלט לקרוא על שמו רחוב בפסגת זאב, שבגזרתה לחם במלחמת ששת הימים.

37. **מעריב**, 25.9.2007.

38. **כל הזמן**, 19.11.2004.

39. מ' סויסה, "הצעה במודיעין: נופלים במלחמת לבנון השנייה יונצחו בשמות רחובות", **מעריב**, 26.2.2007.

40. **מעריב**, 16.1.2007.

41. **וואלה**, 15.8.2022.

42. לשם השוואה, בחיפה ובירושלים קרויים כ־10% מן הרחובות בשמות נשים, ובתל אביב רק כ־5%. נתונים על כך אפשר למצוא באתר המיזם להוגנות מגדרית בשמות רחובות (תוכנית הפעולה: fairstreets.co.il); ג' עדות, "שמן הולך לפניו", **מעריב**, 12.3.2017, עמ' 4-5. בעשור האחרון יש מגמה לתיקון המצב בכמה ערים. ברחובות: ר' דמארי, "כיכרות השכונה החדשה ברחובות על שם נשים", **מעריב**, 25.12.2011, עמ' 10; י' אלי, "אשת חיל מי ימצא", **מעריב**, 28.2.2013, עמ' 12.

התושבים לסביבתם ולעברם. כאשר שמות הרחובות הם מספרים או שמות ניטרליים אחרים אפשר לפתור חלק מן הבעיות הפוליטיות הכרוכות במתן שמות לרחובות.

הקמת בני ברק

עם כיבוש ארץ ישראל בידי הבריטים בסוף מלחמת העולם הראשונה תפס כוח חדש את מקומו של השלטון העות'מאני ששלט בה 400 שנים. תחילה היו הבריטים מושלים בפועל, ולאחר זמן מה קיבלו מן המדינות המנצחות את המנדט לשלוט בארץ ישראל וליישם בה את עקרונות הצהרת בלפור, שקבעה כי יש להקים בה בית לאומי לעם היהודי. גיבוי להחלטות אלו ניתן בוועידת סן רמו, שהתכנסה בשנת 1920, ובהחלטת חבר הלאומים שנתקבלה בשנת 1922. בעקבות זאת נפתחו שערי ארץ ישראל למהגרים יהודים, והתנועה הציונית האיצה את פעילותה בכל רחבי העולם וניסתה לשכנע את הציבור היהודי לעלות בהמוניו לארץ ישראל. כך החל גל הגירה גדול שכונה לימים העלייה השלישית. בין העולים לארץ ישראל היו גם יהודים שומרי מצוות. מקצתם הגיעו באמצעות התנועות הפוליטיות, המזרחי ואגודת ישראל, אך רבים הגיעו באופן עצמאי.

בשנת 1922 ארגן יצחק גרשטנקורן, בן למשפחה חסידית מוורשה, קבוצה של יהודים שומרי מצוות, שרובם חסידים, שתכננו לרכוש בארץ חלקת קרקע כדי להתיישב עליה ולהקים בה מושבה חקלאית. זמן קצר לאחר מכן הגיע גרשטנקורן לארץ ישראל והחליט לרכוש שטח אדמה ליד תל אביב, סמוך למקום ששכנה בו בני ברק המקראית, שהוזכרה גם במקורות חז"ל וידועה במיוחד מן ההגדה של פסח.⁴³

בשנת 1924 עלתה ארצה קבוצת המתיישבים הראשונה, ובה כמה עשרות חברים, והתיישבה במקום. עם השנים התווספו עליהם מתיישבים חדשים, והשטח הראשוני שנרכש למושבה גדל עוד ועוד. מיקומה של בני ברק, על הדרך שבין תל אביב לפתח תקווה, שתי הערים העבריות הגדולות במרכז הארץ, וסמוך לנמל העברי החדש שהוקם בתל אביב לקראת סוף שנות השלושים, הפך אותה ליעד מבוקש להקמתו של מרכז תעשייתי. לפיכך הוקמו בה עשרות בתי חרושת ומפעלים גדולים, והם סיפקו את תוצרתם לכל רחבי המדינה.

ככל שגדלה האוכלוסייה היהודית במקום היא הלכה והתגוונה, ואל דיירי המושבה הדתיים נוספו גם קבוצות גדולות של יהודים שלא שמרו מצוות. רובם היו פועלים שהשתייכו להסתדרות העובדים והזדהו פוליטית עם מפלגת השמאל, ומיעוטם היו חברים במפלגות הימין החילונית־הרוויזיוניסטית. עם זאת תמיד נשמר בעיר רוב של יהודים שומרי מצוות,

43. על תולדות בני ברק ראו קרן־קרץ, 2025.

שכמחציתם הזדהו עם ערכי תנועת המזרחי, הציונית-דתית, ומחציתם עם ערכיה של תנועת פועלי אגודת ישראל, תנועה חרדית שקמה באמצע שנות העשרים, אך החלה את פעילותה הממשית רק באמצע שנות השלושים. התנועה אומנם לא הזדהתה עם הרעיון הציוני בגרסתו החילונית, אך שאפה לקדם התיישבות יהודית ולתרום לצימחתו, לביטחון ולהתחזקותו של כלל היישוב בארץ ישראל.⁴⁴

בשנת 1937 הכירו שלטונות המנדט במועצה המקומית בני ברק, וניתנה לה הסמכות הניהולית על השטחים שבראשותה, לרבות הזכות לקרוא שמות לרחובותיה.⁴⁵ עם זאת אזורים נרחבים הכלולים כיום בשטחה של העיר עדיין לא היו אז בתחום השיפוט שלה.

איור 1 – הרחובות הראשונים בבני ברק, 1939

רק לאחר קום המדינה והסכם שנחתם עם רמת גן הסמוכה נקבע שטחה הסופי של בני ברק, המשתרע על פני כ-7,500 דונם, כפי שהוא מוכר לנו כיום. בשנת 1951 הוכרזה בני ברק עיר שבה כ-13,000 תושבים. מאז, למרות הניסיונות שנמשכו על פני שלושה עשורים

44. פונד, תשע"ח.

45. הבוקר, 28.12.1938, עמ' 6; הצפה, 5.1.1939, עמ' 3; שם, 27.2.1939, עמ' 3.

לגרום לאיחודה עם רמת גן הסמוכה ועם גבעתיים, היא הצליחה לשמור על עצמאותה. עד אמצע שנות השבעים הזדהו כשליש מתושבי העיר עם הציונות הדתית, שליש הצביעו למפלגות החילוניות מימין ובעיקר משמאל, ושליש תמכו במפלגות החרדיות. מאז במרוצת עשרות עשורים התרחקה העיר מתושביה הלא חרדים, וכיום (2025) יותר מ־95% מכ־230,000 תושביה הם חרדים.

הייצוג הדתי במרחב הציבורי בבני ברק

היותה של בני ברק עיר שהקימו שומרי מצוות בא לידי ביטוי במרחב הציבורי כבר מימיה הראשונים. שלא כמושבות אחרות, אשר אימצו להן שמות מקראיים בלי קשר למקומן הגאוגרפי, ובהן פתח תקווה, ראשון לציון, רחובות, ראש פינה, נס ציונה, גיא אוני וגדרה, בחרו המתישבים בבני ברק לאמץ את שמה של העיר המקראית אף שלא נמצאה עדות ארכאולוגית מהימנה לקיומו של יישוב יהודי במקום זה. גם שמותיהם של שלושת הרחובות הראשונים של היישוב - רבי עקיבא, רבי יהושע ורבי טרפון - נקראו כך כדי לבסס את הקשר בין המושבה המודרנית לעיר הקדומה.

חיזוק לתדמיתה 'הקדושה' של בני ברק הייתה הטענה הטופוגרפית כי היא מורכבת משבע גבעות, קביעה המרמזת למדרש על שבעת ההרים שעליהם מונחת ירושלים.⁴⁶ הקשר לירושלים חוזק גם במישור הסמלי כאשר הוחלף שמו של אחד הרחובות הראשיים, שנקרא בתחילה בשמו של רבי יהושע, לרחוב ירושלים, והשם המקורי ניתן לרחוב סמוך אך קטן יותר.

שש משבע הגבעות הסמליות של העיר שימשו לימים ליעד מרכזי להקמתן של הישיבות הגדולות, בהתאם לציווי ההלכתי שלפיו יש למקם את מוסדות הדת בגובהה של עיר.⁴⁷ הגבעה השביעית הפכה לאתר הנצחה לחללי צה"ל, שגם הוא ייצוג סמלי בנוף העירוני. זיהוין של הגבעות המציינות קדושה בא לידי ביטוי גם בסמלה של העיר, שבו מצוירות שתי גבעות וברקע שמש זורחת, המזכירה את הסיפור מההגדה של פסח: "מעשה ברבי אליעזר ורבי יהושע ורבי אלעזר בן עזריה ורבי עקיבא ורבי טרפון שהיו מסובין בבני ברק, והיו מספרים ביציאת מצרים כל אותו הלילה. עד שבאו תלמידיהם ואמרו להם: רבותינו, הגיע זמן קריאת שמע של שחרית". מהנדס העיר אלכסנדר כהן, שלא היה מחויב לפרשנות המסורתית, זיהה בעיר מספר רב יותר של גבעות.⁴⁸

46. ראו למשל פרקי דרבי אליעזר, פרק ט: "מכאן אנו למדין שירושלים על שבעה הרים היא עומדת".

47. כץ, תשפ"ב.

48. כהן, 1968, עמ' 4-6.

מקומן של כמה גבעות במרכז השטח שהיה לימים לשטחה של העיר המודרנית בני ברק והקמתן של הישיבות הראשונות על גבעות אלה גרמו בהמשך להיווצרותה של 'סופוגרפיה דתית'. במרכזה הגאוגרפי של העיר, על גבעה רמה, ניצבה הישיבה הגדולה והיוקרתית ישיבת פוניבז', ולידה עוד כמה ישיבות חשובות. סביבה הוקמו במעגל הראשון שכונות שהתגורר בהן רוב הציבור הליטאי האליטיסטי ורבים ממסודותיו החשובים, כמו כוללי האברכים הראשונים. במעגלים המרוחקים יותר הוקמו הקריות החסידיות והשכונות הדתיות שהקימה תנועת המזרחי, ואילו רוב התושבים החילונים התיישבו לאורך השוליים החיצוניים של העיר, באזורים הסמוכים לפתח תקווה במזרח, לתל אביב בצפון ולרמת גן במערב ובדרום.

שלא כבערים אחרות, שבהן נעשתה רוב הבנייה למגורים בידי קבלנים פרטיים שנענו לדרישות השוק, רוב שטחה של בני ברק נבנה בידי יזמים או חברות בניה שהיו מזוהים עם תנועות פוליטיות, והן הקימו שכונות שנועדו מלכתחילה לציבור מסוים. אחת השכונות הראשונות הללו הייתה זיכרון מאיר, שהקים היזם החרדי יעקב הלפרין, תושב תל אביב. בשנות השלושים הוא רכש קרקע חקלאית גדולה סמוך לבני ברק ותכנן לטעת בה פרדס, אולם לאחר שהבין כי הביקוש לקרקעות למגורים עולה, החליט להקים בשטח שברשותו שכונת מגורים שנועדה כולה לשומרי מצוות, והתנה את רכישת החלקות במקום בהתחייבות הקונים לקיים אורח חיים דתי. תנאי זה, שלא היה מקובל אפילו בבני ברק הסמוכה, הגביל אומנם את מספר המתישבים אבל קבע את אופי השכונה.

זאת ועוד, חרף התנגדות השכנים הקים הלפרין שער שחסם את כביש הגישה לשכונה בשבתות ובחגים. הוא החליט גם כי שמות הרחובות יישאו את שמותיהם של גדולי ישראל, והקצה כחמישית משטח השכונה למוסדות תורה, שהבולטים שבהם היו ישיבת פוניבז' וישיבת חכמי לובלין. במגרשים האחרים הוקמו לימים עשרות מוסדות חינוך ומפעלי צדקה. אף שזיכרון מאיר הייתה צמודה לבני ברק, היא סופחה לשטח השיפוט שלה רק בשנת 1941.⁴⁹ מאז השכונה היא 'ליבה הקדוש' של העיר כולה.

עד אמצע שנות החמישים, כלומר בשלושת העשורים הראשונים לקיומה של בני ברק, לא היה ספק בדומיננטיות של תנועת הפועל המזרחי בעיר. בתקופה זו היא הקימה בה שש שכונות: שיכון א', ב' וג', על גבול רמת גן במערב, שיכון ד' במרכז העיר, שיכון ה', שהיה גדול במיוחד, בגבולה המזרחי, ושיכון ו' בדרום העיר. זאת בשעה שכל אחד מן החוגים הדתיים האחרים - אגודת ישראל, פועלי אגודת ישראל וחוג חתם סופר - הקים

49. הלפרין, תשכ"ה, עמ' 31-38; למברסקי, תשס"ו, א, עמ' 135-140.

לעצמו רק שכונה אחת.⁵⁰ בה בעת קמו בעיר שתי שכונות חסידיות, שיכון ויז'ניץ ושיכון 'קרית יואל' של חסידות סאטמר.

כמו כן קמו בעיר כמה שכונות בעלות אופי חילוני או מסורתי, רובן לאורך גבולותיה הצפוניים והמזרחיים של העיר. פרדס כ"ץ, שבה התרכזו בעיקר יוצאי המעברות בני עדות המזרח; שכונת יסודות, שנקראה בשמה של חברת הבנייה של מפלגת הציונים הכלליים; תל גיבורים, שהקימה הסתדרות העובדים הלאומיים; ולצידה שיכון סלע, שהוקם לוותיקי התנועה הלאומית וחברי מחתרות אצ"ל ולח"י. ההסתדרות הכללית, שאף לה הייתה נציגות מכובדת בעיר, הקימה אף היא ברחבי העיר שכונות מספר שנקראו שיכון הסתדרות, ובהן גם שיכון צה"ל במזרח.

גיבוש זהות קולקטיבית באמצעות הנצחה בשמות הרחובות

מטבע הדברים, כאשר חוג רעיוני או פוליטי הקים שכונת מגורים לחבריו, הוא ביקש להנציח את שמותיהם של מי שהנהיגו את הקבוצה או שהיו השראה לחבריה. לכן נקראו רוב הרחובות בשכונת תל גיבורים, שהוקמה על ידי המחנה הלאומי ויוצאי האצ"ל והלח"י, בשמות של גיבורים היסטוריים, ובהם יונתן (הוופסי מבית חשמונאי), החשמונאים, המכבים, בר כוכבא, בן נון ובן שטח, אך גם בשמות מן ההיסטוריה הקרובה יותר, ובהם ניל"י (המחתרת), דוד רזיאל ושני הרוגי המלכות דב גורנר ושלמה בן יוסף. אחר כך נוסף לשכונה גם רחוב האצ"ל, ואילו רחוב לח"י הפך לשמו של הרחוב המרכזי באזור התעשייה הסמוך. לאחר העלאת עצמותיו של זאב ז'בוטינסקי לקבורה בישראל בשנת 1964 נקרא על שמו הרחוב המרכזי שחצה את העיר לרוחבה, שנקרא תחילה בשמו של הנשיא חיים ויצמן.⁵¹

לעומת זאת הרחובות בשיכון ההסתדרות, בחלקה הדרומי־מערבי של העיר, נקראו בשמותיהם של גיבורי תנועת העבודה, ובהם אהרן דוד גורדון, דוד רמז, יצחק שדה, בארי (ברל כצנלסון), חנה סנש, שלמה קפלנסקי (איש אחדות העבודה ומנהל הטכניון), והאלוף (אסף) שמחוני. עוד שיכון הסתדרות הוקם ברחוב על שם מרדכי אנילביץ. הרחובות בשיכון ההסתדרות שבמזרח העיר, שנקרא גם שיכון צה"ל, נקראו מצדה, החיל (החי"ל) וגיבורי ישראל.

גיבורי תרבות ציוניים רבים הונצחו בשמות הרחובות של שכונת פרדס כ"ץ וסביבתה הקרובה. בהם הרחובות על שמם של הנשיא חיים ויצמן, מקס נורדא, בנימין זאב הרצל, חיים נחמן ביאליק (שזכה להנצחה נוספת בעיר, בשדרות ח"ן), דב הוז, דב בורוכוב, מנחם אוסישקין ויוסף

50. **הצפה**, 21.10.1955, עמ' 4; **הצפה**, 28.8.1956, עמ' 3; **המודיע**, 12.4.1957, עמ' 1; למברסקי, תשס"ו, ב, עמ' 370-356.

51. **חרות**, 22.7.1964, עמ' 4.

איור 2 - שינוי שמו של רחוב הנשיא ויצמן לדרך זבוטינסקי

טרומפלדור. באזור התעשייה הסמוך, שנקרא על שמו של התעשיין אריה שנקר, נשאו הרחובות שמות ציוניים או לאומיים, ובהם הפלמ"ח, ההגנה, המעפילים והחלוצים, ואת שמות חבלי הארץ: הנגב, השומרון, השרון, הגליל, עמק יזרעאל, הכינרת, הירקון והקישון.

הרחובות בקריית הישיבה, כלומר האזור שסבב את ישיבת פוניבז', נקראו בשמותיהם של אישים מסוג אחר לגמרי. בהם היו שמותיהם של חכמי ישראל בעבר, כמו רלב"ג (רבי לוי בן גרשום), ראב"ד (רבי אברהם בן דוד), רש"י (רבי שלמה יצחקי), רבנו תם, האר"י (רבי יצחק לוריא), מהרש"ל (רבי שלמה לוריא), אור החיים (רבי חיים אבן עטר), רבי עובדיה מברטנורא, אב"י ורבא, הרב משה אלשיך, הבעל שם טוב ורבי סעדיה גאון. לצידם נקראו רחובות בשמם של גדולי ישראל מן הדורות האחרונים, ובהם האדמו"ר מבעלזא, שפת אמת (הרב יהודה אריה ליב אלתר מגור), הרב אלחנן (וסרמן), הרב שמשון רפאל הירש, החפץ חיים (הרב ישראל מאיר הכהן מראדין), הרב אליהו אליעזר דסלר, וילקומירר (הרב אריה לייב רובין) והחזון איש (הרב אברהם ישעיהו קרליץ). שלושה רחובות בשכונה נשאו שמות יוצאי דופן. אלו נקראו על שמם של איש העסקים והנדבן יעקב הלפרין, מייסד שכונת זיכרון מאיר, הרב אבא גרוסבארד, ממייסדי ישיבת פוניבז', שנפטר צעיר, ושדרות כפר עציון, שהשתרבו לשטח השיכון החרדי בזכות שיכון הפועל המזרחי שנבנה סביבו. בשיכון ה, השכונה הגדולה שהקימה הפועל המזרחי בצפון-מזרח העיר, נקראו הרחובות המרכזיים בשמותיהם של מנהיגי הרוחניים של התנועה. בהם היו הרבנים יהודה לייב צירלסון, מאיר בראילן, ישעיהו שפירא, יהודה אלקלעי, אליהו גוטמכר, יצחק יעקב ריינס,

צבי הירש קלישר, אהרן לין (מריישא). כדי להדגיש את מחויבותם של התושבים למסורת נקראו רוב הרחובות האחרים בשמותיהם של גדולי ישראל מן הדורות הקודמים. בהם רבן גמליאל, רבי מאיר, בן זומא, רבי חייא, בן עזאי, שמעון הצדיק, לוי יצחק (מברדיצ'ב), הרב שלמה אלקבץ, בית יוסף (רבי יוסף קארו). רחובות אחדים זכו לשמות אחרים, ובהם רחוב שח"ל (שמואל חיים לנדוי), על שמו של אחד ממייסדי התנועה, הרב יצחק ברויאר (ממנהיגיה של תנועת פועלי אגודת ישראל המתונה, ששיתפה פעולה עם הפועל המזרחי), רחוב ברוריה (על שמה של תלמידת החכמים), הפלוגה הדתית (שלחמה במלחמת העצמאות והיו בה רבים מתושבי בני ברק), תורה ועבודה ורחוב ועד ארבע ארצות. בשכונות שנבנו לקהילות חסידיות מסוימות נשאו הרחובות את שמות האדמו"רים והצדיקים. לדוגמה, הרחובות בקריית יואל, השכונה שנשאה את שמו של הרב יואל טייטלבוים, הרבי מסאטמר, נשאו הרחובות את שמותיהם של שניים ממייסדי השושלת: ישמח משה (רבי משה טייטלבוים) וקדושת יום טוב (רבי חנניה יום טוב טייטלבוים). כך נעשה גם בשיכון שהקים הרבי מוויז'ניץ, ובו נקראו הרחובות צמח צדיק (רבי מנחם מנדל האגר) ואהבת שלום (רבי מנחם מנדל האגר מוויז'ניץ, נכדו של הצמח צדיק). כאשר התרחב השיכון נוספו הרחובות דמשק אליעזר (רבי אליעזר האגר), אמרי ברוך (רבי ברוך האגר), אמרי חיים (רבי חיים מאיר האגר) והאדמו"ר מוויז'ניץ.

מתן השמות לרחובות נעשה בדרך כלל במרוכז כדי לאזן בין הדרישות להנצחה. בשנת 1963 לדוגמה ניתנו שמות לרחובות בשיכונים של חצר ויז'ניץ ושל חצר סאטמר, והם נקראו בשמותיהם של רבנים חסידיים, אך היו גם רחובות שנקראו בשמות רבנים ליטאיים, כמו הרב (אהרן) קוטלר ורחוב על שם גאוני בריסק, בני משפחת סולוביצ'יק. בה בעת נקראו רחובות גם על שמם של רבנים בעלי השקפה ממלכתית ומתונה, ובהם הרב הראשי האשכנזי יצחק אייזיק הרצוג והרב אשר זאב ורנר, רבה של טבריה ושל תנועת פועלי אגודת ישראל שהיה ידוע בהשקפתו הפרוציונית.⁵²

על קביעת שמות הרחובות בבני ברק השפיעו גם אירועים לאומיים חשובים, ובהם מלחמת השחרור, מבצע קדש, ובמיוחד מלחמת ששת הימים. זמן קצר לאחר תום המלחמה הודיע העירייה כי בכוונתה לשפץ את האנדרטה העירונית לזכר חללי צה"ל ולהוסיף עליה את שמות תושבי העיר שנפלו במלחמה. בהמשך הוחלט כי אחדים מרחובות העיר יציינו את מלחמות ישראל ואת הלוחמים בהן.⁵³ ואכן, שנה לאחר המלחמה נקראו כמה רחובות בבני ברק בשמות כמו פורצי כלא עכו, השריונאים, הצנחנים, הרי גולן ודקר, לזכר לוחמי הצוללת שטבעה בתחילת שנת 1968 בנסיבות עלומות בדרכה לישראל.⁵⁴

52. המודיע, 6.9.1963, עמ' 6.

53. הצפה, 24.7.1967, עמ' 4; דבר, 20.11.1967, עמ' 4.

54. הצפה, 6.6.1968, עמ' 3.

מן האמור לעיל עולה כי בשל אופייה המיוחד של העיר ובשל העדפותיהן של האוכלוסיות למיניהן להתגורר כל אחת בשכונה משלה, הנציחו שמות הרחובות בכל אזור את האישיות ואת הסמלים החשובים לאוכלוסייה המסוימת שהתגוררה בו.

השתנות החברה החרדית בשנות השבעים של המאה ה־20

במחצית הראשונה של תקופת המנדט השתייכו רוב החרדים, כלומר שומרי המצוות הלא ציונים, לשני ארגונים שראו את עצמם נבדלים משאר הציבור היהודי בארץ ישראל: אגודת ישראל ו"ועד העיר האשכנזי" שפעל בירושלים ונודע לימים בשמו העדה החרדית. שני הארגונים אף זכו להכרת רשויות המנדט כגופים אוטונומיים למחצה שלהם מוסדות שלטון ודת, והם ניהלו את ענייניהם בנפרד מאלו של שאר הציבור היהודי. סוג זה של יהודים כינו את עצמם "היישוב הישן", כינו שנועד לבדל אותם מבני היישוב החדש, שהסתייגו מאורח החיים הקפדני, הבדלני והמסתגר. מצב עניינים זה החל להשתנות בשנות השלושים עם עלייתם ארצה של חרדים רבים בעיקר מפולין ומגרמניה.

רבים מן העולים החרדים הללו, שקודם עלייתם התגוררו בערים ובעיירות גדולות, היו בעלי השכלה כללית רחבה והיו רגילים לחיות ולעבוד בחברה מעורבת לצד גויים ויהודים מכל מיני סוגים ולקיים קהילות משותפות שהנהיגו מפלגות יהודיות שייצגו מגוון תפיסות עולם. רוב העולים החרדים נמנעו מלהתיישב בשכונות הוותיקות, שהיה בהן רוב לבני היישוב הישן, והתגוררו בשכונות אחרות בירושלים ובעיקר בערים העבריות הגדולות, ובראשן תל אביב, והיו לחלק מן היישוב החדש.

החל מתקופה זו ועד לשנות השמונים היה קשה לעיתים להבדיל בין שומרי מצוות ציונים ללא ציונים. לבושם של בני שתי הקבוצות, הגברים והנשים, היה דומה. רק מעטים מהגברים בשתי הקבוצות האריכו במיוחד את זקנם או את פאותיהם, וכולם לבשו מעילים או מקטורנים קצרים במגוון צבעים וחבשו מגבעות או כובעי קסקט, גם הם במגוון סגנונות וצבעים. הם התגוררו באותן ערים, באותן שכונות, באותם רחובות ובאותם בתים משותפים, ולפעמים גם עבדו באותו מקום עבודה, התפללו באותו בית כנסת ולמדו יחד באותם שיעורי תורה. רבים מבניהם ומבנותיהם למדו באותם תלמודי תורה, בתי ספר או מוסדות בית יעקב לבנות, וברובם הגדול למדו גם הבנים וגם הבנות לימודי חול באותו היקף שנלמד בבתי הספר הממלכתיים. למרות המחלוקת האידאולוגית העקרונית בנוגע לציונות, העובדה שכל אחת מן הקבוצות חייתה לפי מנהגים וסטנדרטים דתיים אחרים נתפסה בעיני שאר הקבוצות עניין טבעי, כפי שנתפסו שומרי המצוות יוצאי ארצות המזרח. גם היהודים שומרי המצוות שהתיישבו בבני ברק היו שייכים לקבוצה זו. היו בהם ציונים ולא ציונים, אבל כולם החזיקו בהשקפת עולם מקבלת כלפי קבוצות יהודיות אחרות, וכולם,

גם החרדים הלא ציונים, חשו בשותפות הגורל של העם היהודי השב לארצו אחרי גלות ארוכה. כל הגברים החרדים וגם מקצת הנשים החרדיות יצאו מדי יום לעבודה בחקלאות, בבניין, בענפי השירותים במסחר ובעיקר בעשרות בתי החרושת שהוקמו בבני ברק, שבהם עבדו לצד יהודים מכל מיני סוגים.

לפיכך לא מפתיע לגלות שבסוף שנות השלושים, כאשר החלו השלטונות הבריטיים להכביד את ידם על הציבור היהודי וכאשר פתח הציבור הערבי במרד, שהתבטא בין השאר בהחרמת המסחר עם היהודים ובפעילות אלימה נגדם, הצטרפו גם החרדים למאבק המשותף. חרדים רבים התגייסו לשורות ההגנה, ובהם מי שהיה לימים ראש עיריית בני ברק יצחק מאיר, ואחרים התגייסו לשורות האצ"ל והלח"י. בני ברק עצמה שימשה מקום מסתור לראשי המחתרות, פרדסיה היו לשטחי אימונים, וחלק מבתי החרושת שלה תרמו לאספקת צרכיו של הכוח היהודי הלוחם.

האופי המתון של החרדים בבני ברק נשמר גם בעשורים הראשונים למדינה. רוב החרדים יצאו לעבודה, ומספרם של תלמידי הכוללים שהקדישו את זמנם ללימוד תורה היה זניח. כמעט כל הילדים זכו להשכלה כללית רחבה, דיברו בעברית וקראו את ספרות הילדים שקראו כל שאר ילדי ישראל. החרדים בבני ברק אומנם לא אימצו את הציונות אימוץ רשמי, אבל הם היו בעלי רגשות פטריוטיים מובהקים. רגשות אלו באו לידי ביטוי ביום הזיכרון ויום העצמאות, שנחגגו בעיר ברוב הדר באירועים גדולים שגם החרדים השתתפו בהם. תחושות פטריוטיות התעצמו במיוחד עם התגברות האיום החיצוני, ובייחוד בימי מבצע קדש, מלחמת ששת הימים ומלחמת יום הכיפורים. הסממן היחיד שנותר כיום שריד להווייה היסטורית זו הוא הנפת הדגל על גגה של ישיבת פוניבז' ביום העצמאות.

אחת הסיבות לרגשות הפטריוטיים של חרדים בבני ברק הייתה שמספר לא מבוטל מן הגברים החרדים שירת בצבא. עד סוף שנות השבעים היה מספר תלמידי הישיבה שזכו לדחיית שירות נמוך, ורוב החרדים שירתו לפחות שירות סמלי. חלקם שירתו ברבנות הצבאית, אחרים ביחידות הנח"ל החרדי, שהקימה תנועת פועלי אגודת ישראל בשנות החמישים, ורובם שירתו ביחידות הצבאיות הרגילות. בתחילת שנות השישים הקים הרבי מוויז'ניץ, המנהיג החסידי הבכיר בבני ברק, יחידת נח"ל חרדי מתוך מטרה שלאחר מכן יקימו בוגריה גרעין התיישבות חקלאית עשית.⁵⁵

כמה תהליכים שהתרחשו בחברה הישראלית ובחברה החרדית בשנות השבעים והשמונים גרמו לזינחתה של החרדיות הישנה והמתונה ולהחלפתה בחרדיות הישראלית החדשה, המוכרת לנו כיום. אחד הגורמים העיקריים לתהליכי הקצנה אלו היה התסכול גובר והולך של הציבור החרדי ממדינת ישראל, שאף שהעניקה לחרדים את מלוא האפשרויות לקיים את אורח חייהם הדתי, לא פעלה להפיכת המרחב הציבורי מרחב המשמר את

המסורת היהודית במובנה האורתודוקסי. מגמה זו התחזקה בשנות השישים, השבעים והשמונים עם חדירתן של השפעות אמריקאיות, ובהן מתירנות מינית, לבוש חושפני, מוזיקה קולנית, צריכה מוגברת של אלכוהול וסמים, סרטים ומחזות שהציגו עירום ויחסי מין והפצת ספרות פורנוגרפית. לכך התלוותה גם גישה חדשה במערכת החינוך הממלכתית, שלצד לימודי המקרא, ולעיתים התלמוד, מתחה ביקורת על עצם תפיסת העולם הדתית.⁵⁶ אחת התגובות של הציבור החרדי על תהליכים אלו הייתה נטייתו להתכנס לריכוזים שהוא חש בהם מוגן יותר, ובני ברק הייתה המקום שבו הורגשה מגמה זו ביתר שאת. במרוצת חצי מאה, מאמצע שנות השבעים של המאה העשרים ועד היום, באמצע העשור השלישי של המאה ה-21, גדל שיעורם של החרדים בבני ברק מ-35% לערך, ליותר מ-90%. לשינוי דמוגרפי זה הייתה השפעה גם על הייצוג שניתן להם במרחב הציבורי בכלל ובשמות הרחובות בפרט.

פרשת רחוב השומר

בבחירות המקומיות שנערכו בבני ברק בדצמבר 1973, זמן קצר אחרי מלחמת יום הכיפורים, השתתפו כ-40,000 מתושבי העיר בבחירות לראשות העיר ולמועצת העירייה, שהיו בה 15 מקומות. לאחר ספירת הקולות התברר כי מהמפלגות החילוניות זכה המערך בשלושה מנדטים, והליכוד - בשניים. המפד"ל, המפלגה הציונית-דתית, זכתה בחמישה מנדטים, וגם שתי המפלגות החרדיות קיבלו יחד חמישה מנדטים: החזית הדתית התורתית של המפלגות החרדיות אגודת ישראל ופועלי אגודת ישראל זכתה בשלושה מנדטים, והפתעת הבחירות הייתה רשימת נאמני התורה הספרדים, שזכתה בשני מנדטים.⁵⁷

למרות כישלונה של החזית התורתית, שקיבלה רק שלושה מקומות במועצה, חתמו אנשיה על הסכם קואליציוני עם נאמני התורה הספרדים ועם המערך. לאחר משא ומתן ממושך צורפה גם המפד"ל לקואליציה, ובראשות העיר כיהנו ברוטציה יצחק מאיר, איש אגודת ישראל וחסידי גור, וישראל גוטליב, נציג המפד"ל.⁵⁸ תוצאות הבחירות הוכיחו כי חמישים שנה לאחר ייסודה, ואף שכיום בני ברק מוצגת עיר חרדית מאז ומעולם, עדיין היה בה שוויון כוחות פוליטי בין החרדים, הציונות הדתית והחילונים כפי שהיה בה מאז

56. הלוי, 2020; קרן-קרץ, 2023.

57. ילקוט הפרסומים מס' 1987, 3.2.1974, עמ' 808-809.

58. מעריב, 11.1.1974, עמ' 18; מעריב, 13.1.1974, עמ' 7, 11; מעריב, 29.1.1974, עמ' 6; דבר, 30.1.1974,

עמ' 10; דבר, 18.2.1974, עמ' 10; המודיע, 21.2.1974, עמ' 4; מעריב, 3.3.1974, עמ' 3; דבר, 6.3.1974,

עמ' 3; המודיע, 6.3.1974, עמ' 1.

קום המדינה. נוסף על כך העיד מינויו של סגן אלוף במילואים יצחק מאיר לראש העיר מטעם המפלגות החרדיות כי היהדות החרדית לא רק שלא הדירה מקרבה את החרדים המשכילים, הלאומיים, העובדים למחייתם והמשרתים בצה"ל, אלא אף בחרה באחד מהם לייצג אותה באחד מריכוזיה החשובים ביותר.

סוג זה של חרדים, כמו אלה שאכלסו באלפיהם את בני ברק, תל אביב, פתח תקווה וחיפה ועוד עשרות יישובים אחרים, חי בשלום בתווך שבין העולמות. החרדים הללו לא ראו סתירה בין דבקותם הדתית והשתייכותם החסידית או הליטאית ובין הכרתם בצורך לפרנס בכבוד את עצמם ואת בני משפחתם ולהגן עליהם ועל מדינתם. לכן, כמו מאיר, הם חשו מחויבים להתנדב למחנות ולתגייס לשירות משמעותי בצה"ל.⁵⁹ הנורמות החרדיות החדשות שהתגבשו בשנות השמונים שוב לא אפשרו את הכפילות הזו, והחרדים אולצו לוותר על מה שהיה רק כמה שנים קודם לכן מרכיב עיקרי בחייהם בתנאי להיחשבותם לחרדים.

בשנת 1974 חגגה בני ברק את חג היובל להקמתה, אולם בשל האבל על תוצאות מלחמת יום הכיפורים לא נערכו בה אירועים חגיגיים. עם זאת העיתונות ניצלה את ההזדמנות כדי לסקור את הישגיה של העיר, שמספר תושביה כבר עמד על כ־80,000 נפש, שמהם כ־12,000 תלמידים. אלו למדו בשבעים גני ילדים לערך, בשלושים בתי ספר יסודיים לערך ובשבעה תיכונים, ובהם ישיבה תיכונית.⁶⁰ בתחילת שנת 1976 יושם הסכם הרוטציה, וגוטליב החל לשמש ראש עיריית בני ברק.⁶¹ דווקא בשנות כהונתו של ראש עיר מטעם המפד"ל התרחשו בעיר האירועים שהתבררו להיות המשפיעים ביותר על תהליך עזיבתם של החילונים ושל בני הציונות הדתית ועל הפיכתה של בני ברק לעיר חרדית. כמה שנים קודם לכן החלו העבודות להקמתה של שכונה חרדית ששמה רמת אהרן בצידו המזרחי של רחוב השומר, בסביבה שרוב תושביה היו חילונים, שהתגוררו בשיכון ההסתדרות ובשיכון צה"ל. היזמית הייתה תנועת צעירי אגודת ישראל, ו־150 הדירות הראשונות נמסרו לקונים בשנת 1969.⁶² סמוך למתחם זה החזיקה ההסתדרות עוד שטח אדמה גדול, ובו תכננה להקים מאות דירות. ואולם בשל הסתייגותם של המתיישבים החילונים מפני מגורים בסמיכות לשכונה חרדית מכרה ההסתדרות שלושים דונם משטחה לחברת הבנייה של אגודת ישראל.⁶³ נציגי ההסתדרות בבני ברק התנגדו לצעד זה וטענו כי חיזוק ההתיישבות החרדית באזור יפגע באורח החיים החילוני ויסכן את חופש התנועה בשבת,

59. מאיר, תשנ"ט.

60. **המודיע**, 9.8.1974, מוסף מיוחד לרגל יובל לבני ברק; **מעריב**, 1.9.1974, עמ' 16.

61. **מעריב**, 2.1.1976, עמ' 4.

62. **דבר**, 18.10.1967, עמ' 11; **דבר**, 7.9.1969, עמ' 9.

63. **העולם הזה**, 17.11.1976, עמ' 19.

משום שרחוב השומר היה רחוב ארוך ששימש ציר תנועה ארצי מרכזי מקביל לכביש גהה, שקיבל באותן שנים את השם 'הנשיא הראשון' והיה לדרך בין-עירונית.⁶⁴ ואכן, חששותיהם של התושבים החילונים התממשו לאחר אכלוסן של עוד כמה מאות דירות ברמת אהרן בתושבים חרדים.⁶⁵ בשנת 1976 החלו החרדים להפגין בתביעה כי קטע של רחוב השומר שהיה סמוך לבתייהם ייסגר לתנועה בשבתות ובחגים.⁶⁶ עד מהרה הפכו ההפגנות למאבקי כוח מלווים במעשי אלימות, והמשטרה פיזרה אותן בנחישות.⁶⁷ בסוף יוני באותה שנה החליטה העירייה, בניגוד להנחיות משרד התחבורה, לסגור את רחוב השומר לתנועת כלי רכב בשבת, אולם המשטרה סירבה לאכוף זאת.⁶⁸ באוגוסט התעצמו ההפגנות, וראש העיר, וכמוהו גם מזכיר מועצת הפועלים שייצג את התושבים החילונים, סבלו הטרדות ואיומים משני הצדדים. ההפגנות לוו במעשי אלימות הדדיים, כמו פגיעה בדירותיהם של תושבים חרדים מצד אחד ושרפתו של מועדון ההסתדרות בשיכון צה"ל הסמוך מצד אחר.⁶⁹ המשטרה, שחצצה בין הצדדים, סבלה גינויים משניהם והודיעה כי לא תסכים לסגור את הרחוב לתנועה.⁷⁰

לאחר תקופת רגיעה מסוימת התחדש הלחץ על ראש העיר, והוא הודיע כי בכוונתו לסגור חלק מן הרחוב בשבת. שבועיים לאחר מכן אדם שנהג בג"פ לא הבחין בשרשרת המתוחה לרוחב הרחוב, פגע בה ונהרג.⁷¹ בשל האירוע הורה היועץ המשפטי לממשלה לבדוק את הנשוא, ובג"ץ הוציא צו על תנאי שהורה לעירייה לנמק את נחיצות המחסום. האירועים הביאו לשיאים חדשים את המתיחות בין התושבים החילונים ובין התושבים החרדים. ראש העיר קיבל איומים על חייו, והמוני מפגינים חילונים באו מחוץ לעיר והתייצבו להפגנות מחאה נגד הכפייה הדתית.⁷² בשל המצב המתוח מונתה ועדת בדיקה. היא סיירה

64. הצפה, 8.9.1969, עמ' 5; הצפה, 6.1.1971, עמ' 4; הצפה, 29.3.1971, עמ' 4.

65. המודיע, 17.7.1970, עמ' 4; המודיע, 18.9.1970, עמ' 4; זילברברג, תשנ"ט, א, עמ' 207-208.

66. דבר, 23.4.1976, עמ' 5; מעריב, 30.5.1976, עמ' 12.

67. דבר, 14.6.1976, עמ' 6; מעריב, 20.6.1976, עמ' 12; מעריב, 22.6.1976, עמ' 19; פארווערטס, 21.6.1976, עמ' 8.

68. דבר, 25.6.1976, עמ' 2; מעריב, 25.6.1976, עמ' 1.

69. דבר, 6.8.1976, עמ' 10; דבר, 16.8.1976, עמ' 6; מעריב, 16.8.1976, עמ' 10; מעריב, 22.8.1976, עמ' 4;

מעריב, 29.8.1976, עמ' 1; מעריב, 30.8.1976, עמ' 4; דבר, 30.8.1976, עמ' 3; מעריב, 31.8.1976, עמ' 6;

מעריב, 1.9.1976, עמ' 4; דבר, 5.9.1976, עמ' 3.

70. דבר, 9.9.1976, עמ' 10.

71. דבר, 5.6.1977, עמ' 4; דבר, 13.6.1977, עמ' 4; מעריב, 26.6.1977, עמ' 6; מעריב, 3.7.1977, עמ' 3; המודיע,

3.7.1977, עמ' 1; מעריב, 4.7.1977, עמ' 3; המודיע, 4.7.1977, עמ' 1; העולם הזה, 6.7.1977, עמ' 24-25, 36;

העולם הזה, 13.7.1977, עמ' 30-31.

72. דבר, 5.7.1977, עמ' 3; דבר, 6.7.1977, עמ' 1; דבר, 7.7.1977, עמ' 3; המודיע, 8.7.1977, עמ' 1; מעריב,

10.7.1977, עמ' 3, 11; המודיע, 10.7.1977, עמ' 1; המודיע, 11.7.1977, עמ' 1; המודיע, 17.7.1977, עמ' 1;

המודיע, 19.7.1977, עמ' 1.

במקום והמליצה על סגירת כ־300 מטר מן הרחוב לתנועה בשבת. שמירת המשטרה על הנחיות אלו, וכן דרישתו של רב העיר, גרמו להפסקת ההפגנות.⁷³ התושבים החילונים אומנם עתרו לבג"ץ, אולם בית המשפט קבע כי סגירת קטע הרחוב נעשתה כדין, ומכוניות שנסעו במקום בשבת הותקפו.⁷⁴

סגירת קטע הרחוב עודדה תושבים חרדים נוספים לרכוש דירות באזור וגרמה לתושבים החילונים לעבור לערים אחרות. ובלשונם של כתבי העיתונים: "כל אימת שדירה באחת השכונות החילוניות מוצעת למכירה, קופצים עליה החרדים שמציעים למוכר יותר כסף מאשר קונה חילוני".⁷⁵ באותן שנים החלה תנועת צעירי אגודת ישראל בהקמת שכונה חרדית נוספת בקרבת מקום, רמת אלחנן, על שמו של הרב אלחנן וסרמן. כך נוצרו מובלעות חילוניות שהיו מוקפות בתושבים דתיים וחרדים, והעירייה ביקשה לסלול להם דרכי גישה חדשות, כדי שלא יעברו בשכונות הדתיות ברכבם בשבתות ובחגים. היות שהדבר לא יצא אל הפועל צנח מספרם של התושבים החילונים בסביבה.

החלפת שמות הרחובות בעיר

אומנם הבחירות העירוניות שנערכו בבני ברק בתחילת שנות השבעים העידו על שיווי משקל אלקטורלי בין שלושת הגושים הפוליטיים-חברתיים - החרדים, החילונים והציונות הדתית - אך הבחירות המקומיות שנערכו בעיר בשנת 1978, רק חמש שנים לאחר מכן, בישרו על מהפך דרמטי. לאחר הגדלת מספר חברי המועצה מ־15 ל־21 וחרף החרמת הבחירות על ידי קבוצה קטנה של חרדים ליטאים, זכתה המפלגה החרדית המאוחדת של החרדים האשכנזים ושל החרדים הספרדים לתשעה מנדטים, המפד"ל - לשישה, המערך - לארבעה, והליכוד - רק לשניים. פירוש הדבר היה התחזקות הברורה של המחנה החרדי בבני ברק על חשבון של שתי הקבוצות האחרות.⁷⁶ בעקבות התהליכים החברתיים הללו שוב החליטה ההסתדרות למכור לחברות הבנייה החרדיות קרקעות שהיו מיועדות לבניית שיכונים לאנשי ההסתדרות סמוך לקריית הרצוג. כך ויתרה ההסתדרות

73. דבר, 12.7.1977, עמ' 2, 16; מעריב, 12.7.1977, עמ' 16; מעריב, 13.7.1977, עמ' 16; מעריב, 15.7.1977, עמ' 1; דבר, 15.7.1977, עמ' 2; מעריב, 19.7.1977, עמ' 6; מעריב, 20.7.1977, עמ' 6; מעריב, 21.7.1977, עמ' 16; דבר, 22.7.1977, עמ' 1; דבר, 24.7.1977, עמ' 2; צוהר, 27.3.1980, עמ' 3.

74. המודיע, 22.7.1977, עמ' 1; המודיע, 23.7.1977, עמ' 1; דבר, 26.7.1977, עמ' 4; דבר, 31.3.1978, עמ' 12; המודיע, 31.3.1978, עמ' 6; העולם הזה, 3.5.1978, עמ' 28.

75. בית יעקב, 28.7.1976, עמ' 15.

76. המודיע, 7.11.1978, עמ' 1-2; דבר, 8.11.1978, עמ' 3; מעריב, 8.11.1978, עמ' 3; מעריב, 9.11.1978, עמ' 4; המודיע, 9.11.1978, עמ' 1; המודיע, 10.11.1978, עמ' 2.

על ניסיונה להיאחז אפילו בשוליה הצפוניים־מזרחיים של בני ברק, שכבר היו בה כמה שכונות חילוניות, והכירה בניצחונם הדמוגרפי של החרדים בעיר.⁷⁷ הישגם של החרדים בבחירות ובשטח עצמו גרם לציבור החילוני לקבל בהשלמה את שינוי שמו של רחוב השומר, שהיה סמל למאבקם הכושל של החילונים בדמוגרפיה החרדית. שמו המקורי של הרחוב היה דרך תל ליטווינסקי, על שמו של היעד שאליו הוביל, אולם עם שינוי שמו של תל ליטווינסקי לתל השומר שונה גם שם הרחוב. בתחילת שנות השמונים קבעה העירייה כי חלקו הצפוני של הרחוב הארוך ינציח את שמו של ראש העיר החרדי המנוח אהרונביץ, ואילו חלקו הדרומי ייקרא בשמו של הרב כהנמן, מייסד ישיבת פוניבז'. החלטה זו לא עוררה התנגדות מצד הציבור החילוני שעדיין המשיך להתגורר במקום.⁷⁸

איור 3 - שינוי שמו של רחוב השומר לרחובות כהנמן ואהרונביץ (צילום: אלי שני)

משנות השמונים הלכה בני ברק והתרוקנה מתושביה החילונים, שלא יכלו לסבול עוד את האופי החדש של העיר. ההקצאות לבתי הספר החילוניים פחתו, העירייה לא אפשרה להקים בתי קולנוע או מקומות בידור אחרים לציבור החילוני, ועוד רחובות נסגרו לנסיעה בשבתות ובחגים. גם צעירי הציונות הדתית החלו לעזוב את העיר. רבים מהם ביקשו פשוט לחיות בסביבת מגורים מודרנית, נקייה ומאורגנת יותר, ולא בבני ברק, שהבנייה הבלתי חוקית וההשתלטות על המרחב הציבורי היו בה לנורמה שגם העירייה התעלמה ממנה. צעירים ציונים דתיים רבים אימצו את השקפת גוש אמונים ופנו להתנחלויות ביהודה, בשומרון, ברצועת עזה ובחצי האי סיני.

77. מעריב, 6.12.1979, עמ' 10; דבר, 10.12.1979, עמ' 4; מעריב, 13.12.1979, עמ' 10; דבר, 13.12.1979, עמ' 6.

78. צופר, 27.9.1979, עמ' 18; דבר, 28.9.1981, עמ' 32-33; המודיע, 28.10.1980, עמ' 3.

השינויים החברתיים המהירים באו לידי ביטוי במערכת הבחירות לעירייה בשנת 1983, שבה זכו המפלגות החילוניות לשישה מ־21 מנדטים, המפלגות הציוניות־דתיות - לשלושה מנדטים, ואילו החרדים האשכנזים והספרדים קיבלו 12 מנדטים והפכו לרוב במועצה. תוצאות הבחירות שיקפו תהליך מתמשך של כניסת חרדים רבים לשכונות שעדיין נשא את שמות גיבורי התרבות של התושבים שעזבו אותן. לנוכח התקדים ברחוב השומר לא היה ברור איזו מדיניות תנקוט העירייה בשאלה זו.

בשנת 1985 התכנסה מועצת העירייה לדיון שנועד לאשר את החלטות הנהלת העיר. אחד הסעיפים שעל סדר היום היה אימוץ החלטתן של העיריות ברמת גן ובגבעתיים להחליף את שמו של רחוב מודיעין, הרחוב הראשי הארוך שהפריד בין בני ברק ובין רמת גן, ולקרוא לו בשמו של ראש הממשלה הראשון דוד בן־גוריון. הרב יצחק הלברשטט, נציג הסיעה החרדית, הסתייג מן השינוי. הוא הזכיר את פגישתו של החזון איש עם בן־גוריון, את ההשוואה של היהדות הציונית לעגלה הריקה, וקבע כי החלפת השם עלולה להיות "בעיה חינוכית". חברו לסיעה משה חיים שנפלד אמר לעומת זאת: "אין לפסול קריאת רחוב על שמו של מנהיג שחלק גדול של הציבור ראה בו מנהיג מרכזי". אהרון קופולוביץ מסיעת המזרחי והפועל המזרחי טען שדברי הרב הלברשטט "פוגעים בהבנה ההדדית הקיימת בין כל חלקי האוכלוסייה".⁷⁹

בסופו של דבר, היות ששמו של הרחוב כבר שונה לכל אורכו ברמת גן ובגבעתיים, אישרה המועצה את השינוי. עוד נקבע כי שמו של רחוב בן־גוריון בבני ברק, שנקרא בעבר רחוב מבצע קדש, ישונה שוב. ואכן, לאחר שנים מספר הוסר שמו של בן־גוריון מן הרחוב, והוא נקרא על שמו של רבי ישראל אבוחצירא - הבבא סאלי.

79. פרטיכל של ישיבה מס' 7 של מועצת העירייה, 2.1.1985, עמ' 4.

איור 4 – החלפת שמו של רחוב מבצע קדש לשדרות בן גוריון ולרחוב הרב אבוחצירא

שינוי שמו של רחוב מודיעין לרחוב בן גוריון לא עורר תגובה ציבורית מיוחדת, אבל לא כך היה בשנת 1986 כאשר החליטה ועדת השמות להחליף את שמו של רחוב השלושה לשם 'חשב סופר', כשם ספרו וכינויו של הרב אברהם שמואל בנימין סופר מפרשבורג, אחד החשובים שברבני הונגריה. בטקס הסרת הלוט משמו החדש של הרחוב הזדמן למקום חיים הוכמן, יושב ראש יד לבנים בעיר, והזדעזע לגלות את מחיקת שמו הקודם של הרחוב, שהונצחו בו שלושה מתושבי בני ברק שנפלו בקרב על טנטורה במלחמת השחרור. הוכמן עורר מהומה, והטקס נפסק. כמו כן הוא פנה לעיתונות ולחבר הכנסת דב שילנסקי, וזה הודיע כי יערוך בכנסת דיון בעניין החלפת שמות הרחובות בבני ברק. דובר העירייה הודיע כי נפלה טעות וכי ועדת השמות לא ידעה על משמעות השם. ראש העיר הודיע כי רק חלק מן הרחוב ישונה שמו, ואילו חבר הכנסת אברהם שפירא, שהיה חותנו של הרב סופר, טען כי לא ידע כלל על שינוי שם הרחוב אלא רק הוזמן לטקס עצמו. עוד התברר כי בשינוי השמות שיזמה העירייה יוחלף שמו של הרחוב שהנציח את חטיבת אלכסנדרוני בשמו של הרב הספרדי דוד שמש, ושמו של רחוב מצדה יוחלף לשם 'אשל אברהם' (על שם ספרו של הרב אברהם יעקב ניימרק). בתגובה התריסה מועצת קריית שמואל הסמוכה כי היא מתחייבת לקרוא שמות רחובות בתחומה בשמות שהחליפה בני ברק.⁸⁰

80. מעריב, 24.10.1986, עמ' 12; מעריב, 26.10.1986, עמ' 6; מעריב, 27.10.1986, עמ' 6; מעריב, 28.10.1986, עמ' 2; מעריב, 30.10.1986, עמ' 6.

איור 5 - שינוי שמו של רחוב השלושה לרחוב חשב סופר

הדין בוועדת הכנסת

עם היוודע דבר החלפת שמות הרחובות שהנציחו את חללי צה"ל לשמות רבנים, נידונו הדברים בקצרה במליאת הכנסת ה־11, ושר הפנים הבטיח לייחד דיון מיוחד לנושא.⁸¹ בעקבות זאת ערכה ועדת הפנים ואיכות הסביבה ישיבה פתוחה לתקשורת. נוסף על תשעת חברי הוועדה, ובראשם חבר הכנסת דב שילנסקי, השתתפו בה ראש עיריית בני ברק ומוזמנים נוספים, שרובם הורים שכולים.

יושב ראש הוועדה שילנסקי אישר אומנם כי הרקע לישיבה המיוחדת היה האירוע בבני ברק, אך הסביר שהתופעה נראתה גם במקומות אחרים. עוד הוברה בראשית הישיבה כי לעירייה זכות מלאה לשנות את שמות הרחובות כרצונה, בתנאי שההחלטה של ועדת השמות המקומית התקבלה על פי הנהלים ואושרה במועצת העיר. ראשון הדוברים היה חיים הוכמן, יו"ר יד לבנים בבני ברק, והוא קבל על החלפת שמו של רחוב השלושה. בדיון התברר כי הרחוב נקרא למעשה בשמן של שתי שלישיות נופלים תושבי בני ברק: האחת של חיילים שהתגייסו לצבא הבריטי במלחמת העולם השנייה וטבעו בים כשאונייתם נפגעה, והשנייה של מי שנפלו בקרב על טנטורה. הוכמן טען שבני ברק לא דאגה להנצחה ראויה של חללי צה"ל בני העיר, וקבל על ששמו של הרחוב שהנציח את חטיבת אלכסנדרוני, שהיו בה יחידות מיוחדות של חיילים שומרי מצוות, הוחלף בשמו של הרב דוד שמש. נציגי המשפחות השכולות, וכן נציג משרד הביטחון, הודיעו כי הם מתנגדים נחרצות להסרת שמות רחובות המנציחים את חללי צה"ל או שמות הקשורים למלחמות ישראל.

81. הישיבה המאיתיים וארבעים ושבע של הכנסת האחת-עשרה, כ"ה בתשרי התשמ"ז, 28.10.1986: https://knesset.gov.il/tql/knesset_new/knesset11/HTML_27_03_2012_05-59-19-PM/19861028@1986102

איור 6 – החלפת שמו של רחוב חטיבת אלכסנדרוני לרחוב הרב שמש

ראש עיריית בני ברק הרב משה אירנשטיין, חסיד גור, הגיב על הדברים. ראשית טען כי הוא עצמו תרם להגנת היישוב בתקופת המנדט וגם לאחריה, ובשל תרומתו זכה לקבל כמה אותות מערכה שניתנו לחיילי הסדיר והמילואים שלחמו במלחמות ישראל. שנית הסביר כי הוא עצמו בן שכול, ואביו נהרג במלחמה. הוא הסביר את מדיניות קביעת השמות שכללה השארת השם המקורי בחלקו האחד של הרחוב וקריאת שם חדש בחלק אחר, כפי שנעשה ברחוב השלושה, או החלפת שמות של רחובות, כפי שנעשה בקריאת שמו של בן־גוריון במקום רחוב מודיעין והחלפת שמו של רחוב בן־גוריון הוותיק בשמו של הבבא סאלי.

אירנשטיין טען כי ההתקפות על בני ברק היו נגועות בצביעות, משום שבתל אביב הוחלפו בלא שום התנגדות ציבורית שמות רחובות שהנציחו את חיילי צה"ל. כך קרה כשהחליפו את שמם של רחוב גיבורי ישראל, שהנציח את לוחמי מלחמת השחרור, בשמו של יגאל אלון, ואת שמו של רחוב הניצחון בשמו של משה דיין. אירנשטיין הביא דוגמאות לכך ששמות הרחובות בעירו דווקא הנציחו את מורשת החלוציות והגבורה. הוא הזכיר לדוגמה את שמות הרחובות ניל", החלוצים, המעפילים, גיבורי בגדד והעלייה השנייה; אצ"ל, לח"י וההגנה; הבנים, גיבורי ישראל, החיל והשלושה; דב גורנר ושלמה בן יוסף; וגם מבצע קדש, ששת הימים ואלוף שמחוני.

אירנשטיין סיכם ואמר: "אנחנו בבני ברק כן שומרים על כבוד חללי צה"ל ועל [זכר ה] מפעל הצינוי. אני מאשים פה את העתונות והרדיו בהסתה נגד יהודים דתיים [...] אבקש מהוועדה לקבל החלטה שאלה שעשו את זה יתנצלו בפני העיר בני ברק". שאר הדוברים

ביקשו מאירנשטיין לשקול להחזיר את המצב לקדמותו ולוודא שזכר הנופלים לא ייפגע בעתיד, אולם הוועדה לא החליטה שום החלטות מעשיות.⁸²

מדיניות העירייה בקביעת שמות הרחובות במאה ה־21

בחוברת מזכרת שפרסמה עיריית בני ברק בשנת 1999 תוארה העיר כך:

בני ברק החדשה הינה חידושו של הישוב ההיסטורי בני ברק המוזכר בתנ"ך [...] [ש]הייתה מקום ישיבתו של התנא המפורסם רבי עקיבא ומרכז ללימוד התורה [...] רחובות בני ברק הם ספר היסטוריה של העם היהודי בהקראם ע"ש הנביאים, התנאים, האמוראים, הרבנים והאדמו"רים, ראשי המדינה ולוחמי המחתרות וצה"ל [...] [והיא] העשירית בגודלה בין ערי הארץ [...] כבעבר כן עתה בני ברק היום היא מרכז מרשים של ישיבות, כוללי אברכים ומוסדות תורה לרוב. קול התורה בוקע ועולה מכל שכונה וקצוותיה יומם ולילה [...] מוסדות התורה והחינוך מושכים אליהם אלפי תלמידים מכל רחבי הארץ ואף מתפוצות הגולה.⁸³

אף שבתקופה זו היו החרדים רוב תושבי העיר, לא נמנעו הפרנסים מלהזכיר כי שמות הרחובות של בני ברק הנציחו לא רק את הרבנים אלא גם את "ראשי המדינה ולוחמי המחתרות וצה"ל". לעומת זאת בדף הבית באתר הרשמי של העירייה בשנת 2024 הושמט אזכורם של "ראשי המדינה ולוחמי המחתרות וצה"ל", ונכתב רק כך: "רחובות בני־ברק הם ספר היסטוריה של העם היהודי בהקראם ע"ש הנביאים, התנאים, האמוראים, הרבנים והאדמו"רים ואישי ציבור".

בשנת 2001 נפטר הרב מנחם מן שך, תושב בני ברק וראש ישיבת פוניבז', שנחשב עד אז לגדול הדור החרדי ולמי שהיה אחראי במידה רבה לשינוי המהותי שעברה החברה החרדית בסוף המאה ה־20. זמן קצר לאחר מכן החליפה עיריית בני ברק מקטע ארוך של רחוב הרצל בשמו של הרב שך. לצעד זה הייתה גם משמעות סמלית, משום ששמו של הרצל מסמל את השקפת העולם הציונית, ואילו הרב שך נודע דווקא בהשקפתו האנטי־ציונית ובהתנגדותו התקיפה לאופי החילוני של מדינת ישראל.

82. המודיע, 27.10.1986, עמ' 2; המודיע, 31.10.1986, עמ' 2; פרוטוקול מס' 191 משיבת ועדת הפנים ואיכות הסביבה, הכנסת האחת עשרה, 28.10.1986: https://fs.knesset.gov.il/11/Committees/11_ptv_448800. PDF.

83. טננבוים, תשנ"ט. ההדגשה שלנו.

איור 7 – החלפת שמו של חלקו העיקרי של רחוב הרצל לרחוב הרב שך

כאשר נודע הדבר ביקרו כמה מחברי הכנסת את ההחלטה הסמלית. חבר הכנסת יוסי פריצקי ממפלגת שינוי אמר: "אין גבול לבושה, בעיר בני ברק שיש בה אלפי אנשים שמוזנים על ידי החברה הציונית, בחרה העירייה להחליף את שם הרחוב שנקרא על שם מייסד הציונות בשמו של שונא הציונות", וחבר הכנסת אבשלום וילן ממר"צ אמר: "בהחלטה קברה הערב עיריית בני ברק את הבושה. זוהי עזות מצח וביזוי שמה של הציונות".⁸⁴

איור 8 – החלפת שמו של חלקו העיקרי של רחוב הרצל לרחוב הרב שך

⁸⁴. Ynet, 8.11.2001, <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-1288448,00.html>; גלובס, 12.11.2001, <https://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=535576>.

בעקבות החלטת עיריית בני ברק התכנסה ישיבת ועדת החוקה, החוק והמשפט בראשותו של חבר הכנסת אופיר פינס'פז ודנה בהסדרת החלפת שמות של רחובות ומקומות לשמות חדשים. יושב הראש הביא את הדוגמה הבעייתית של בני ברק:

באופן פומבי, ציבורי ותקשורתי נתקלנו בעניין הזה בבני ברק לאחר פטירתו של הרב שך שהלך לעולמו, ורצו להנציח אותו בבני ברק, שזה מקובל [...] מה הבעיה? הבעיה היא שהחליטו לקצר את רחוב הרצל, לחתוך חלק ממנו לטובת העניין הזה. והיתה תחושה של ציבור חילוני וציבור ציוני שזאת החלטה שגויה, שלא לומר שנעשתה במזיד, דווקא. אפילו בקרב חרדים שמעתי ביקורת על ההחלטה הזאת. יש לזה שני היבטים: היבט אחד [...] כשזה קורה עם הרב שך ועם הרצל, זה מעורר סערה ציבורית, אבל זה קורה ביומיום, כשמחליפים סתם שם של אדם על רחוב בשם של אדם אחר, כי ההוא בנה את העיר לפני 100 שנים, וזה בנה את העיר ב־20 השנים האחרונות, ומחליפים [...] לגבי גדולי האומה. אני רוצה להוסיף סעיף מפורש [בחוק], שכאשר רשות מקומית רוצה להחליף שם של אחד מגדולי האומה – הרצל, ראשי ממשלות לשעבר, נשיאי ישראל וכדומה [...] פה יצטרכו לקבל אישור של ועדת שרים לענייני טקסים וסמלים, משום שבעיני, האנשים האלה הם סמל. שום רשות מקומית לא יכולה לעשות דין לעצמה ולבטל. אם אתה לא קובע שם של רחוב על שם ז'בוטינסקי או בן־גוריון או בגין – לא קבעת, אבל מרגע שקבעת ואתה מבטל, זה כבר עניין לא פשוט.⁸⁵

ואכן, בתחילת דצמבר 2001 אישרה הכנסת את חוק קריאת שמות של מקומות ציבוריים ושינויים (תיקוני חקיקה), התשס"ב-2001. התיקון הסדיר את הליך קביעת השמות בין השאר באמצעות הודעה מראש על השינויים; מתן אפשרות להתנגדות; ובמקרה של שינוי שם רחוב הקרוי בשמו של אדם שנפטר, גם התייעצות עם קרובי משפחתו. עוד נקבע כי זה יהיה אחד מתנאי הסף: "היה שם המקום הציבורי שאותו מתכוונים לשנות, שם של אחד מגדולי האומה או שם שהוא בעל משמעות לאומית או ממלכתית – אישרה הממשלה, או ועדת שרים שהסמיכה לכך, את שינוי השם".⁸⁶ בתיקון נוסף, שאושר בשנת 2003, נקבע כי גם שינוי שם של מקום ציבורי שהוא בעל משמעות דתית דורש אישור מיוחד.

משמעותן של התקנות החדשות הייתה כי תהליך שינוי שמו של רחוב הקרוי בשמו של אדם אחר נעשה מסובך יותר וחייב את העירייה לערוך דיון ציבורי בנושא זה. לפיכך העדיפו עיריות בכלל וזו של בני ברק בפרט שלא לשנות שמות של רחובות שהנציחו אישים

85. ישיבת ועדת החוקה, החוק והמשפט, 19.11.2001, בנושא: "הצעת חוק קביעת שמות רחובות וכיכרות (תיקוני חקיקה), התשס"ב-2001, של חבר הכנסת אופיר פינס'פז".

86. חוק קריאת שמות של מקומות ציבוריים ושינויים (תיקוני חקיקה), התשס"ב-2001, עמ' 42-43: https://fs.knesset.gov.il/15/law/15_lsr_300436.pdf

היסטוריים אלא רק שמות ניטרליים, שלא נשאו מטען ערכי יוצא דופן. בשנת 2010 הפיקה העירייה מפה שפירטה לראשונה לא רק את שמות הרחובות אלא גם את משמעותם. בשנת 2012 הודיעה העירייה על כוונתה לתת שמות חדשים לכארבעים רחובות. בחלק מן המקרים ניתנו שמות לסמטאות ולרחובות שהיו עד כה חסרות שם, אבל במקרים אחרים הוצע להחליף כליל את שמו של רחוב שנקרא בשם אדם מסוים בשמו של אדם אחר. היו גם יוזמות לקרוא חלק של רחוב קיים בשם אחר, ובמקרים רבים הוחלפו שמות רחובות בעלי אופי ניטרלי, כמו קיבוץ גלויות, גני גד (שמה של חברת בנייה), הר נבו, הראשונים, הירדן, הגליל וכדומה, בשמות של אישים. בדיעבד התברר כי במקרים רבים, כנראה עקב התנגדויות שהוגשו לוועדה, לא הוסרו שמות של אישים קיימים, ורוב שמות הרחובות שהתקבלו היו אלו שהחליפו שמות ניטרליים.⁸⁷

שאלת ההנצחה עלתה לדיון גם בישיבת מועצת עיריית בני ברק בשנת 2015 אשר נידונה בה הנצחתם של שני ראשי העיר לשעבר, יצחק מאיר ומשה אירנשטיין. אחד הנושאים שנידונו בישיבה זו היה המחסור באפשרויות ההנצחה במרחב הציבורי. ראש העיר חנוך זייברט הציע כי נוסף על קריאת שמות רחובות יש לבחון גם את האפשרות לשנות את שמות השכונות או להנציח רבנים בשם שניתן לגינות ולפארקים הציבוריים:

יש היום כמה גדולי ישראל שהלכו לעולמם בשנים האחרונות [...] אפשר לעשות בבני ברק כמה שכונות על שמם, לא צריך לקרוא אולי שיכון ג', לא צריך לקרוא פרדס כץ, או לא צריך לקרוא שיכון ו'. אפשר לעשות שמות על שמות האנשים האלה. יש היום שכונות חדשות שנבנות היום. אפשר להגיע להבנה על שכונה חדשה שנבנית עכשיו במקומות החדשים [...] אנחנו בונים היום כמה פארקים בעיר, אפשר לעשות את הפארקים על שם ראשי עיר לשעבר, או אנשי ציבור, אנשי ציבור חשובים בבני ברק לשעבר.⁸⁸

הבעייתיות של החלפת שמות הרחובות בעיר עלתה לדיון גם בשנת 2017. אז אמר ראש העיר זייברט:

לגבי ועדת שמות [...] צריך לקדם את הנושא הזה. מצד שני, יש אנשים שטוענים לי ואומרים לי שלהתחיל להחליף 40-50 רחובות בעיר, מבול התלונות שנקבל יהיה מעבר לכל פרופורציה. אני הצעתי, ואני מציע את זה גם עכשיו עוד פעם, ללכת באיזו שהיא שלביות. אז הוא [אברהם פרטוש, יו"ר ועדת השמות] אומר לי - תשמע, אם לא נעשה את כולם ביחד לכל אחד יהיו

87. המודיע, 26.7.2012, עמ' 3.

88. פרוטוקול ישיבת מועצה מן המניין מס' 24, מיום ח' באלול תשע"ה, 23.8.2015, בנושא: "הנצחת שמם של הרב יצחק מאיר ז"ל והרב משה אירנשטיין ז"ל, ראש העיר לשעבר".

טענות. אני לא יודע איך אפשר להחליף בעיר ביום אחד 40-50 רחובות, או 20 רחובות. [...] עד היום אתה בא לבן אדם, תשאל אותו - איפה זה השומר? הוא לא יודע אם הוא גר בהרב כהנמן, השומר, אהרונביץ. עד היום אנשים, אתה היום אתה שואל מישהו - לאיפה אתה הולך? אני הולך לרחוב הגפן. אתה יודע איפה זה רחוב הגפן? אז הוא אומר לי - אין כזה רחוב בעיר. יש רחוב בעיר. אין רחוב בעיר. יש רחוב בעיר. עד היום אנשים מתווכחים על רחוב קטן כזה של 4 בתים, כולו 10 בתים, עד מספר 12 אני חושב רחוב הגפן, מתווכחים איפה זה רחוב הגפן. היום קוראים לזה אפשטיין. לא היום, קוראים לזה אפשטיין כבר 25 שנה אני חושב, ועד היום יש אנשים שקוראים לזה הגפן.⁸⁹

המחלוקת בדבר קביעת שמות רחובות נמשכה גם בשנים הבאות. בשנת 2020 אישרה מועצת העירייה לקרוא שמות לשלושה רחובות בשכונה חדשה שנבנתה בעיר. היות שעדיין לא הייתה הסכמה של ישיבת ועדת השמות, נקבעו שמות הרחובות ל"338, 399 ו"340.⁹⁰ בתחילת שנת 2023 פרסמה עיריית בני ברק הודעה על קריאת שמות לכמה רחובות חדשים ועל שינוי שמותיהם של כעשרים רחובות קיימים. עם היוודע הדבר נמתחה ביקורת על העירייה החרדית. כותרת המאמר בעיתון 'הארץ' טענה: "עיריית בני ברק תקרא לרחובות הקשורים להיסטוריה הציונית על שם רבנים".⁹¹ עם זאת, עיון ברשימת הרחובות ששמותיהם שונו מעלה כי אין ולו רחוב אחד בעל הקשר ציוני. למעשה כמעט כל שמות הרחובות ששונו היו שמות ניטראליים, כמו שמות מקומות או חבלי ארץ או שמות הקשורים להיסטוריה היהודית הלא ציונית. שמות אלו כללו את שמות המקומות האלה: הנגב, הירקון, חרמון, ירושלים, טבריה, הר סיני, הירדן וחברון, ואת השמות ההיסטוריים ועד ארבע ארצות, שבטי ישראל וקיבוץ גלויות.

אם כן, נראה שלמרות המחסור במשאבי ההנצחה בחרה העירייה שלא לשנות שמות של רחובות הקרויים על שם ראשי הציונות או על שם של התנועות והמפעלים הציוניים. ואכן, כאשר משווים את שמותיהם של כמאתיים הרחובות שהיו בעיר בשנת 1964 למספר כמעט כפול של רחובות הקיים בהם כיום אפשר לראות כי רק כעשירית מן השמות המקוריים הושמטו לחלוטין והוחלפו בשמות של רבנים.

רוב הרחובות ששמותיהם הוחלפו נשאו שמות ניטראליים, ובהם שמות של עצים ושיחים כגון אתרוג, גפן, רימון, תאנה, זית, ארזים, ברושים, הדסים, וכן שמות של חבלי ארץ ומקומות: הרי יהודה, הכרמל, עצמון, אילת, השרון, השומרון, עטרות, נווה יעקב וביריה. כך למשל שונה שמו של רחוב הרי יהודה לרחוב האדמו"ר מקוצק, רחוב הכרמל הפך לרחוב קהילות

89. פרוטוקול ישיבת מועצה מן המניין מס' 44, ה' בתמוז תשע"ז, 29.6.2017, עמ' 22.

90. פרוטוקול ישיבת מועצה שלא מן המניין מס' 26, י' בחשוון ה'תשפ"א, 28.10.2020.

91. אסתר זנדברג, "אם ירצה השם", **הארץ**, 20.4.2023, עמ' 6.

יעקב (שם ספרו של הרב יעקב ישראל קניבסקי, הידוע גם בכינוי הסטייפלר), רחוב התבור נקרא בשמו של הרב הראשי יצחק ניסים, רחוב ביריה הפך לרחוב הרב אהרן קוטלר, ורחוב השרון נקרא בשמו של הרב שאול חדד.

רחובות אחרים ששמם שונה היו שמות שהחליפו מקום, כמו רחוב ז'בוטינסקי הקטן, שהפך לשמה של דרך ראשית, נשא לאחר מכן את שמו של בנימין מינץ, מראשי תנועת פועלי אגודת ישראל. כן הוחלף שמם של שדרות ח"ן, שהיה הרחוב השני שהנציח את ביאליק, לשמו של יצחק גרשטנקורן, מייסדה של בני ברק.

משמעות הדבר היא כי חרף הפיכתה של בני ברק לעיר חרדית לחלוטין ואף שכל הרחובות החדשים שהוקמו בעיר נשאו שמות של רבנים, עדיין נותרו בה עשרות רבות של רחובות הנושאים את שמם של ראשי התנועה הציונית הכללית או הציונות הדתית. בין השאר יש

גם כיום בבני ברק רחובות המנציחים את מנחם אושישקין, אהרן דוד גורדון, האלוף אסף שמחוני, אליהו גולומב, ברל כצנלסון, דב בורוכוב, חיים נחמן ביאליק, דב גרונר, דב הוז, דוד פנקס, דוד רזיאל, דוד רמז, דוד וולפסון, זאב ז'בוטינסקי, חנה סנש, יהושע חנקין, יגאל אלון, יוסף טרומפלדור, יצחק שדה, שלמה בן יוסף, מנחם בגין, מרדכי אנילביץ ובנימין זאב הרצל.

בד בבד נותרו על מכונם שמות רבים של רחובות בעלי גוון לאומי או ציוני מובהק, כמו ביל"ו, העלייה השנייה, פלמ"ח, החלוצים, הראשונים, הלוחמים, הבנים, השריונאים, גיבורי ישראל, לח"י, אצ"ל, ההגנה, וכפר עציון, הקיבוץ הראשון בגוש עציון שנכבש במלחמת העצמאות. בעיר גם עשרות רחובות הקרויים בשמות רבנים ואישי ציבור המזוהים עם הציונות הדתית, וגם כמה רחובות הקרויים על שמם של חיילים תושבי בני ברק שנפלו על הגנת המולדת.

רק במקרים אחדים הוחלף שמו של רחוב שנקרא על שם אישיות ציונית לשם אחר. כך קרה לרחוב שעל שמו של השר

איור 9 - החלפת שמות מקומות נייטרלים לשמות רבנים בדרום העיר

אליעזר קפלן, שהוחלף לשמו של אחד מראשי העיר הקודמים, ישראל וינברג. באותה תקופה הוחלף גם שם הרחוב שהנציח את משה שרת, ראש הממשלה השני, לשמו של הרב דוד פוברסקי.

איור 10 – החלפת שם הרחוב על שם אליעזר קפלן לרחוב ישראל וינברג ושדרות חן לשדרות גרשטנקורן

איור 11 – החלפת שם הרחובות על שמו של משה שרת לרחוב הרב דוד פוברסקי

איור 12 – שלטי רחובות בעלי הקשרים ציוריים בבני ברק

הודעה בענין קריאה/שינוי שם רחוב

ועדת השמות של עיריית בני ברק, בראשותו של הרב אברהם מרטוש, יו"ר הוועדה, דנה בישיבתה מס' 4 חיס בדיעבד, י"א בטבת ה'תשפ"ג (8/1/23) בהצעות לקריאת רחובות על שמם של גדולי תורה וחסידיה ואישי ציבור ומעש גדולים. בהתאם להוראות, מאשרת מועצת העירייה להקום או לצינע דירורים הרים סחור לתקום להאפיץ בפניה ולהשמיץ את שמונה בנטיא. העירייה זמן גם, ככל שניתן, את בני המשפחה של האישיות שאת שמה מתכוונים לשנות ושל האישיות שמתכוונים לקרוא על שמה. להלן רשימת השמות החדשים ומקומם:

שמות רחובות חומלצים:

שם הרחוב ושם האישיות החומלצת	שם רחוב קיים
השם החדש: הרב שבעה יוסף, ע"ש הר"ר רבי שבעה יוסף זצוק"ל.	רחוב הכוכבים
השם החדש: אהרן יוסף, ע"ש הר"ר רבי אהרן יוסף קנייבסקי זצוק"ל.	רחוב שני ישראל
השם החדש: הרב שלום כהן, ע"ש הר"ר רבי שלום כהן זצוק"ל, ראש ישיבת פורת יוסף.	רחוב החלום
השם החדש: הרב שרה, ע"ש הר"ר רבי שלמה שרה זצוק"ל, רב הציב בני ברק.	רחוב הרחמים
השם החדש: רחוב השנים, ע"ש יוסף באר, ע"ד ושלום צאלח שחלה בצירוף בשנת ה'תשס"ב (1952), בשל פטירתם לחן העליה לארץ ישראל.	רחוב הגב
השם החדש: הרב מלכישל, ע"ש הר"ר רבי דוד הארץ למשקין זצוק"ל.	רחוב הירקון
השם החדש: אהבה ישראל, ע"ש האדמו"ר חו"צ, רבי ישראל דוד זצוק"ל.	רחוב קיבוץ נולדת
השם החדש: רחוב השופר, ע"ש השופר חו"צ אהרן שמואל כהנא ביום שלישי, כ"ז באדר ב' ה'תשס"ב (29/3/22).	רחוב הרמן
השם החדש: הרב פייגה, ע"ש הר"ר רבי חנניה פייגה זצוק"ל, הרב הראשי של יהדות צפון אמריקה.	רחוב קטור
השם החדש: שם הלי, ע"ש הר"ר רבי שמואל הלי ואנדר זצוק"ל.	רחוב יעקב
השם החדש: חנה אברהם, ע"ש הר"ר רבי יצחק שלמה אנדר זצוק"ל, ראש ישיבת חנה חיים שופר.	רחוב סבירה
השם החדש: הרב אליהו, ע"ש הר"ר רבי יוסף שלום אליהו זצוק"ל.	רחוב אברהם בן דוד
השם החדש: יעקב חסד, ע"ש האדמו"ר חו"צ, רבי משה יעקב חסד זצוק"ל.	רחוב הר סיני
השם החדש: הרב מנחם בן שמשון, ע"ש הר"ר רבי מנחם בן שמשון זצוק"ל.	רחוב נצח ישראל
השם החדש: "האדמו"ר מפרסבורג", ע"ש האדמו"ר מפרסבורג, רבי אברהם יעקב פרידמן זצוק"ל.	תב"ע 580 השל רחוב אברהם
השם החדש: "שם חיים", ע"ש האדמו"ר חסד, רבי יחזקאל יהודה הכהן זצוק"ל.	רחוב 1045 - שבת שלום השחר
השם החדש: האדמו"ר פרידל, ע"ש הר"ר רבי חיים שמואל קריץ זצוק"ל.	רחוב (רחוב)
השם החדש: חובת שלום, ע"ש האדמו"ר חסד, רבי שמואל בן ברוך זצוק"ל.	רחוב 1045 - אלת השחר
השם החדש: הרב שמשון כהנא, ע"ש הר"ר רבי שמשון כהנא זצוק"ל, חבר מועצת חסידי התורה.	רחוב דונלד
השם החדש: הרב אברהם, ע"ש הר"ר רבי שלמה זלמן אברהם זצוק"ל, ראש ישיבת קול התורה.	רחוב השנים
השם החדש: חנה יוסף, ע"ש הר"ר רבי משה יוסף זצוק"ל, ראש ישיבת פנייה.	רחוב הירדן
השם החדש: הרב יוסף קריץ, ע"ש הר"ר רבי יוסף קריץ זצוק"ל.	רחוב חרוב
השם החדש: הרב יוסף חו"צ, ע"ש הר"ר רבי יוסף חו"צ זצוק"ל.	רחוב 333 (פרנקל גנות דוד)
השם החדש: הרב יוסף חו"צ, ע"ש הר"ר רבי יוסף חו"צ זצוק"ל.	רחוב אור אברהם אברהם (גני דוד)
השם החדש: שבת קריש, ע"ש 2 חסדי העיר ישראל כהנא ביום שלישי, כ"ז באדר ב' תשס"ב (29/3/22).	רחוב 580 השל רחוב אברהם
השם החדש: הרב אברהם יוסף חו"צ, ע"ש הר"ר רבי אברהם יוסף חו"צ זצוק"ל.	רחוב 1045 - שבת שלום השחר

שמות שכונות חומלצים:

שם האישיות החומלצת	שם שכונת קיים
חיים יוסף, ע"ש האדמו"ר חסד, רבי שמואל בן ברוך זצוק"ל.	חיים
דוד אהרן, ע"ש הר"ר רבי שמואל יוסף חיים קנייבסקי זצוק"ל.	שבת פרידל
יצחק אהרן, ע"ש הר"ר רבי שבעה יוסף זצוק"ל, ראש מועצת חסידי התורה.	שבת פרידל - מרחוב אברהם חסד
איתן חסד, ע"ש הר"ר רבי אהרן חסד זצוק"ל, ראש ישיבת פנייה.	אור חסד 1045
שבת דוד, ע"ש האדמו"ר חסד, רבי ישראל דוד חסד זצוק"ל.	פרידל אהרן שמשון
אור חסד, ע"ש הרב חסד בן אהרן אהרן זצוק"ל.	שבת שני
בן חסד, ע"ש הר"ר רבי יוסף חיים חסד זצוק"ל.	שבת שני
אדמו"ר חסד, ע"ש חסד האדמו"ר חסד זצוק"ל.	אור חסד 580
רחל חסד, ע"ש אדמו"ר חסד.	שבת שני
חיים שני, ע"ש הר"ר רבי חיים קריץ זצוק"ל.	פרידל שבת דוד

הערות וחששות ניתן להפנות בכתב עד ליום ראשון, כ"ז באייר ה'תשפ"ג (14/5/23)
למנהל מחלקת ועדות עירוניות במייל: doverbb@bbm.org.il

בברכה,
הרעלה

סיכום

בזמן כתיבת מאמר זה (2024) יש בבני ברק כ־400 רחובות. כשליש מהם קרויים על שמם של רבנים מן הדורות האחרונים, ושליש נושאים שמות מקראיים, שמות של תנאים ואמוראים ושמות של גדולי התורה עד לעת החדשה. שאר הרחובות נושאים שמות של פוליטיקאים ואישי ציבור ציונים, שמות בעלי משמעות לאומית, את שמותיהם של עסקני בני ברק ופעילי אגודת ישראל, וכן מספר מצומצם של שמות נשים.

לדברי עזריהו ולבל, תהליכי ההנצחה והשיום במדינת ישראל וביישוביה מושפעים הן מיחסי הכוחות הפוליטיים והן מאירועים מכוננים כמו מלחמות או הסכמי שלום. מגמות אלה באו לידי ביטוי גם בבני ברק, שגם בה הושפעו דפוסי ההנצחה מאירועים ביטחוניים וגם מהמהפך הפוליטי שהתרחש בסוף שנות השבעים. מלבד הגורם הכללי־ישראלי, כלומר הפוליטי, הביטחוני והלאומי, שהשפיע על תהליך השיום בעיקר עד סוף שנות השבעים, יש בבני ברק גורם משפיע אחר, ייחודי לעיר זו, והוא השינוי הדמוגרפי. בארבעת העשורים האחרונים הפך הציבור החרדי בבני ברק ממיעוט ששיעורו כשליש מן התושבים לרוב מוחלט של יותר מ־90% מן התושבים. תהליך ההתחדדות היה גורם חשוב בהחלטות על אופיו של תהליכי ההנצחה והשיום בעיר, שכן כמעט כל השמות החדשים שנקבעים לרחובות הם של רבנים ופעילי ציבור תורניים. שינויים אלו התקבלו בהסכמה גורפת, כפי שאופייני לערים בעלי צביון דתי־חרדי.

לשם השוואה יש לזכור כי בעשור האחרון של המאה ה־20 עלו לישראל קרוב למיליון עולים מברית המועצות. למרות השינוי הדמוגרפי שהתרחש בלא מעט ערים בישראל, לא הייתה לעלייה זו שם השפעה על תהליכי ההנצחה והשיום בערים הקולטות. למעט דוגמאות יחידות, כמו גינות סחרוב בכניסה לירושלים או קריאת רחוב בשמה של אידה נודל במזכרת בתיה, לא הונצחו גיבורי תרבות הקשורים לעלייה זו. זאת ועוד, בניגוד לערים אחרות, שבהן נעשה שימוש בשמות שיש להם קשר לטבע, לנוף ולסביבה, המחסור התמידי במשאבי הנצחה גרם שבתהליך השיום של רחובות בני ברק, בדומה לערים אחרות בעלות אופי חרדי, ובהן אלעד, ביתר עילית ומודיעין עילית, כמעט לא היו עוד רחובות שנקראו בשמות ניטרליים.

בניגוד ליישובים רבים שיש בהם אוכלוסייה מגוונת, ומתוך רצון שלא להיכנס לעימותים אידאולוגיים בין קבוצות ביישוב, נוטים לעיתים מנהיגי הציבור למעט בהנצחתם של אנשי רוח ושל דמויות פוליטיות או ביטחוניות המקובלות רק על צד כזה או אחר של המפה, ולהעדיף הנצחה בעלת אופי ניטרלי. לעומת זאת ביישובים בעלי אוכלוסייה חד־גונית דתית, כמו בבני ברק, יש קונצנזוס בדבר הנצחתם של רבנים ופעילי ציבור חרדיים. עם זאת ראוי לזכור כי מאחר שגם הציבור החרדי מורכב מכמה קבוצות, יש ביניהן מאבקים נסתרים על הקצאת משאבי ההנצחה.

הדרך לפנתאון החרדי ברורה מאוד. הדמויות המונצחות קיבלו את הכשרתן להנצחה עוד בהיותן בחיים באופן שגם לאחר מותם אין עוררין על ההנצחה הראויה להם. כאשר התאפשר הדבר, אף נקבע מקום ההנצחה בסמוך למוסד תורני שניהלו וריכוזו במרוצת השנים. מבחינה זו הזיכרון החרדי מובנה ונשען על מסורת של הנצחה המגובה באמצעות ההנהגה הפוליטית-תורנית, שאף היא מצפה להנצחתה באותו אופן בהגיע זמנה. לסיכום, בחמישים השנים הראשונות להיווסדה של בני ברק, כל זמן שהאוכלוסייה בה הייתה רבגונית ורבת זרמים תרבותיים, עקב דפוס השיום בעיר אחר מהלך ההנצחה המקובל במדינה כולה מתוך דגש רב להיבט הציוני-היסטורי. ואולם משנות השמונים של המאה הקודמת, עם הפיכתה של אוכלוסיית העיר לחד-גונית, התרחקו דפוסי ההנצחה מן הדגם הארצי ואימצו מאפייני הנצחה יחודיים לחברה החרדית ההומוגנית. עם הגידול במספר התושבים והשכונות החדשות, שגרמו גידול גם במשאבי ההנצחה, הופנו אלו כמעט במלואם להנצחתן של הדמויות התורניות ופועלן בעולם התורה. עם זאת חשוב לזכור כי למרות התחרדותה של בני ברק הכירו פרנסי העיר בחשיבות השימור של הנצחת האתוס הציוני-לאומי, והעירייה נמנעה משינוי שמות רחובות שניתנו בעבר ונועדו להנציח אישים ציוניים ואירועים לאומיים.

רשימת קיצורים ומקורות

- ביתן, תשע"ג ח' ביתן, "ועדת שמות הממשלתית: תולדותיה ועקרונות עבודתה", **אופקים בגיאוגרפיה** 83 (תשע"ג), עמ' 67-84.
- בן ישי, 1990 א"ז בן ישי, "שמות רחובותיה של תל אביב", **אריאל** 70-68 (1990), עמ' 163-169.
- בנבנישתי, 1984 ד' בנבנישתי, **רחובות ירושלים**, ירושלים 1984.
- ברגל, תשמ"ח י' ברגל, "שמות לרחובות תל אביב, פרק בהיסטוריה תרבותית עירונית (1909-1933)", **קתדרה** 47 (תשמ"ח), עמ' 118-131.
- ברגל, 1989 Y. Bar-gal, "Cultural-Geographical Aspects of Street Names in the Towns of Israel", *Names* 37 [4], (1989), pp. 329-343.
- גבאי, תשס"ה ל' גבאי, "גיאוגרפיה היסטורית-פוליטית בשמות רחובות: המקרה של נתניה", עבודת גמר, אוניברסיטת חיפה, תשס"ה.
- גולן ועזריהו, תשס"ד א' גולן ומ' עזריהו, "לעברת ארץ: יצירת המפה העברית של מדינת ישראל (1949-1960)", בתוך: י' ברגל ואחרים (עורכים), **מחקרים בארץ ישראל**, חיפה תשס"ד, עמ' 260-268.

- גורן, 2006 "מתן שמות לרחובות העיר בתקופת המנדט הבריטי",
חיפה 4 (2006), עמ' 2-13.
- דהאמשה, 2018 ע' דהאמשה, "מעבר לבעלות הלשונית: קריאה תרבותית
 משווה בשמות העבריים והשמות הערביים לנופי הטבע",
 בתוך: ע' דהאמשה וי' שוורץ (עורכים), **שמות מקומות וזהות
 מרחבית בישראל-פלסטין**, תל אביב 2018, עמ' 105-140.
- דודמן, תשנ"ח ה' דודמן, **אישי רחוב**, ירושלים תשנ"ח.
- דרזיה, 1993 א' דרזיה, "מרחב ושמות, שמות יישובים, תהליכים לאומיים
 ויחסים חברתיים", עבודת גמר, אוניברסיטת תל-אביב, 1993.
- הלוי, 2020 י' הלוי, "מהפכת החרדיות החדשה בשנות השבעים", עבודת
 דוקטור, אוניברסיטת בראילן, רמת גן 2020.
- הלפרן, תשכ"ה נ"י הלפרן, **אבא זכרנו לברכה: פרקי חייו של אבינו רבי
 חיים יעקב הלפרן**, תל אביב תשכ"ה.
- וילנאי, תשכ"ג ז' וילנאי, **ירושלים בירת ישראל**, ירושלים תשכ"ג.
- זיו, תשנ"ב י' זיו, "מלחמת השמות", **ארץ ישראל** כג (תשנ"ב), עמ' 371-376.
- זיו, תשס"ב י' זיו, "ונתתי בריטי בתוכה", **עת-מול** כז [6] (תשס"ב), עמ' 24-27.
- זילברברג, תשנ"ט י' זילברברג, **שליח ציבור: קורות חייו ופעליו של הרב משה
 אירנשטיין**, בני ברק תשנ"ט.
- זרובבל, 2018 י' זרובבל, "הנצחה מספרית ושיום העבר: זיכרון ושכחה
 במרחב הציבורי בישראל", בתוך: ע' דהאמשה וי' שוורץ
 (עורכים), **שמות מקומות וזהות מרחבית בישראל-פלסטין**,
 תל אביב 2018, עמ' 191-224.
- טננבוים, תשנ"ט א' טננבוים (עורך), **עיר עם נשמה**, בני ברק תשנ"ט.
- כהן, 1968 א' כהן, "התפתחות בני ברק כעיר סטליטית בעלת גוון מיוחד",
 עבודה לתואר מגיסטר, הטכניון, חיפה 1968.
- כהן וקליאוט, 1981 S. B. Cohen & N. Kliot, "Israel's Place-Names as Reflection
 of Continuity and Change in Nation-Building", *Names* 29
 (1981) pp. 227-247.
- כץ, תשנ"ח י' כץ, "שמות מקומות ותפקידם הפוליטי: המאבק הציוני
 לשמירת שמות המקומות העבריים בתקופת היישוב", **מחקרים
 בגיאוגרפיה של ארץ ישראל**, טו (תשנ"ח), עמ' 105-116.
- כץ, תשפ"ב י' כץ, "לבירור המושג התלמודי 'גובהה של עיר'", **המעין** 242
 (תשפ"ב), עמ' 126-134.

- לב, תשס"ז
א' לב, **הדרך לפנתיאון: אצ"ל, לח"י, וגבולות הזיכרון הישראלי**, ירושלים תשס"ז.
- למברסקי, תשס"ו
מ' למברסקי, **על חומותייך: על אלה אני בוכה**, ירושלים תשס"ו.
- מאיר, תשנ"ט
י' מאיר, **לא בחיל ולא בכח: הרבנות הצבאית והשירות הדתי מניחי היסודות לחיי הדת בצה"ל**, בני ברק תשנ"ט.
- עזריהו, תשמ"ג
מ' עזריהו, "למקם שמות, לשיים מקומות: דברי סיכום", **אופקים בגיאוגרפיה** 83 (תשמ"ג), עמ' 133-134.
- עזריהו, תשנ"ג
מ' עזריהו, "בין שתי ערים: הנצחת מלחמת העצמאות בחיפה ובתל אביב מחקר בעיצוב הזיכרון הישראלי", **קתדרה** 68 (תשנ"ג), עמ' 102-108.
- עזריהו, 1996
M. Azaryahu, "The Power of Commemorative Street Names", *Environment and Planning D, Society and Space* (1996), pp. 311-330.
- עזריהו, תשע"ב
מ' עזריהו, **על שם: היסטוריה ופוליטיקה של שמות רחובות בישראל**, ירושלים תשע"ב.
- פונד, תשע"ח
י' פונד, **פרולטרים דתיים התאחדו!: פועלי אגודת ישראל – אידיאולוגיה ומדיניות**, ירושלים תשע"ח.
- פינצ'בסקי וטורגובניק, 2002
A. Pinchevski & E. Torgovnik, "Signifying Passages: The Signs of Change in Israeli Street Names", *Media, Culture & Society* 24 (2002), pp. 365-388.
- צרפתי, תשנ"ד
גב"ע צרפתי, "ברחובות ירושלים", **לשונו לעם** מה [ג] (תשנ"ד), עמ' 126-138.
- קרן־קרץ, 2018
מ' קרן־קרץ, "החיילים של הרבי מויזנ'ץ: תולדות הנח"ל החרדי", **עת־מול** 255 (2018), עמ' 27-30.
- קרן־קרץ, 2023
M. Keren-Kratz, "From Integration to Segregation –The Turnaround in Israel's Haredi Society in the Late 1970s", *Israel Studies* 28 [2] (2023), pp. 76-99.
- קרן־קרץ, 2025
מ' קרן־קרץ, **בני ברק: ממושבה דתית לבירת החברה החרדית הישראלית**, ירושלים 2025.
- שפנייר, תשע"ב
י' שפנייר, "זיכרון חינוכי, שמות רחובות ככלי חינוכי בהדגמה על יישובים סביב לירושלים", בתוך: מ' רחימי (עורך), **מאורות ליהודה: פרקי הגות וחינוך**, אלקנה ורחובות תשע"ב, עמ' 405-423.

שפנייר, תשפ"ג

י' שפנייר, "כפר עציון שבהר הכרמל, זיכרון והנצחת 'גוש עציון'
במושב ניר עציון (1950-1967)", **זיכרון לכולם יהיו: היסטוריה,
הגות, ראליה** ט (תשפ"ג), עמ' 231-260.